

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК
СЕРІЯ: УКРАЇНСЬКІ ВЧЕНІ. Ч. 2.

ЛЕОНІД БЛЕЦЬКИЙ

ОМЕЛЯН ОГОНОВСЬКИЙ

ВІННІПЕГ

1950

Накладом Української Вільної Академії Наук

ВИДАННЯ УВАН

- 1—10. Бюлетень УВАН — 1946/47.
11. Літопис УВАН ч. 1. УВАН в перше півріччя її існування—1946. Ст.5.
12. Літопис УВАН ч. 2. Доповідь про діяльність УВАН — 1946. Ст. 13.
13. Віктор Петров: Провідні етапи розвитку сучасного Шевченкознавства. — 1946. Ст. 37.
14. Борис Крупницький: До методологічних проблем української історії. — 1946. Ст. 23.
15. Запитник для збирання матеріалів до українського особового й місцевого назовництва. — 1947. Ст. 2.
16. Українська Бібліотека при Стенфорд Університеті в Пало Алто, Каліфорнія. — 1947. Ст. 12.
17. Дмитро Чижевський: Деякі проблеми дослідження формального боку поезії Шевченка. — 1947. Ст. 17.
18. Ярослав Рудницький: Наголос в поезії Шевченка. — 1947. Ст. 60.
19. Василь Лев.: Лексика ранньої Шевченкової поезії. — 1947. Ст. 10.
20. Сергій Жук: Скульптурні портрети Шевченка. — 1947. Ст. 11.
21. Шевченко та його доба. Вип. I. — 1947. Ст. 135.
22. Автограф Шевченка 1857 року. — 1947. Ст. 6.
23. Л. Биковський: Національна Бібліотека Української Держави. — 1947. Ст. 37.
24. П. Курінний і О. Повстенко: Історичні пляни Києва. Ст. 4 й 17 мал (фотодрок). Ціна \$5. неопр., \$6. в оправі.
25. М. Костомаров: Книги Биття Українського Народу. — 1947. Ст. 60. Ціна \$0.50.
- 26—30. Літопис УВАН ч. 3—7. ..
31. Літопис УВАН ч. 8. В справі єдиного наукового центру. — 1948. Ст. 13.
32. Volodymyr Chudyniv-Bohun: Solution of the Eulers' Problem. Regensburg. 1947. G. 20. Price \$0.50.
33. Г. Закревська: Четвертинні відклади українського Полісся в межах Наддніпрянщини. — 1948. Ціна \$0.75.
34. Яр. Пастернак: До проблеми поширення й хронології лінійно стрічкової кераміки в Європі. — 1948. Ціна \$0.75.
35. Вол. Мацяк: Галицько-Волинська Держава 1290—1340 рр. у нових дослідках (циклостиль). — 1948. Ціна \$0.50.
36. Slavistica I: Завдання слов'янської філології й українська славістика. 1948. Ст. 29. Ціна \$0.50.
37. Slavistica II: В. Чапленко: Українізми в мові М. Гоголя. — 1948. Ціна \$0.50.
38. Slavistica III: Ів. Сидорук: Проблема українсько-білоруської мовної межі. — 1948. Ціна \$0.50.
39. М. Міллер: Палеоліт Надпоріжжя. — 1948. Ціна \$0.50.
40. Дм. Чижевський: Культурно-історичні епохи. — 1948. Ціна \$0.50.
41. Українські Бібліологічні Вісті ч. I. (В друку).
42. М. Міщенко: Фізіологічні основи патогенези. Авгсбург 1948. Ціна \$0.50.
43. Л. Білецький: Шевченко в Яготині. Авгсбург 1949. Ціна \$1.00.

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК
СЕРІЯ: УКРАЇНСЬКІ ВЧЕНІ. Ч. 2

ЛЕОНІД БІЛЕЦЬКИЙ

ОМЕЛЯН ОГОНОВСЬКИЙ

ВІННІПЕГ

1950

Накладом Української Вільної Академії Наук

ОМЕЛЯН ОГОНОВСЬКИЙ

**(Оборонець повної самостійности
українського народу і його культури
від найдавніших часів).**

З М І С Т П Р А Ц І :

	Стор.
1. Вступ	5
2. Життєпис	9
3. Літературна творчість	19
4. На кафедрі університету	22
5. Мовознавчі студії	25
6. Етнограф і літературний критик	30
7. Огоновський — дослідник літератури	41
8. Історія української літератури	53

“Духова зв'язь, зв'язь літературна Галичини з Україною була провідною думкою у всіх його починах”.

З промови Верхратського над могилою О. Огоновського.

І. В С Т У П

Омелян Огоновський, як український мовознавець й історик української літератури 70—90 років ХІХ століття — постать визначна. 27 років займав катедру української мови й літератури у львівському університеті: перших три роки, як доцент - суплент, а від 1870 р. — звичайний професор. 27 років офіційно репрезентував становище університетського професора української мови й літератури на цілу соборну Україну.

Перше ніж прийти до університету в ролі вченого - українознавця, О. Огоновський виявив надзвичайну сумлінність у підготовці своєї піонерської наукової чинності, працездатність у підготовці до своєї спеціальності й витривалість у праці.

О. Огоновський скінчив дві високі школи: теологію і філософію у Львівському Університеті. І в цих обидвох ділянках науки, як свідчить його учень, Ілля Кокорудз 1), найулюбленишим предметом його студій, крім наук теологічних, була філологія українська і класична, а так само й польська. Перед студіями на філозофічному факультеті після закінчення теології висвятився на священника й р. 1860 склав перший учительський іспит на гімназіяльного катехита, себто здобув

1) “Проф. Д-р Омелян Огоновський. Огляд його життя і наукової та літературної діяльності”. Зап. Наук. Т-ва, т. V. 1895. кн. I. ст. 2.

право викладати в гімназії релігію. Але на цім здобутку не спиняється і продовжує свої студії на філософичнім факультеті й р. 1863 складає другий учительський іспит на гімназіяльного вчителя з української мови й літератури (головний предмет). Але й цим іспитом не задовольняється. 1865 р. здобуває докторат філософії, а 1867 знову складає учительський іспит із класичної філології (побічний предмет) і польської мови за цілу гімназію. Отже, мав право в середній школі читати: релігії, української мови й літератури, класичних мов і польської мови (4 фахи). Крім того мав за собою й науковий іспит (докторат філософії). Але з того всього видно, що О. Огоновський не мав аспірацій працювати виключно на науковім полі. Увесь час він готувався на гімназіяльного вчителя і навіть по закінченні студій був суплентом в Академічній гімназії у Львові а пізніше учителем тієї самої гімназії. Але, здобувши докторат філософії (а для цього мусів написати дисертацію і скласти великий і малий рогороз), О. Огоновський набрав зацікавлення до наукових проблем і пише студію на тему "Ueber die Praepositionen in der altslovenischen und ruthenischen Sprache"; цю студію схвалюють професори: Мікльосіч і Малецький. Ця праця стала габілітаційною на доцента української мови львівського університету.

Катедру української мови й літератури в той час у львівськiм університеті займав Яків Головацький. Вступив він на цю катедру 13 грудня 1848 р. А перед тим 23. жовтня 1848 р. на Соборі Руських Учених у Львові Я. Головацький прочитав свою знамениту доповідь "Розправа о язиці южноруськiм і єго нарічїях", в якій доказував повну самостійність і відрубність української мови серед слов'янських мов і цим справив на присутніх на Соборі велике позитивне враження. На університеті Я. Головацький розпочав свої виклади знаменитими: "Три вступительні препода-

ванія о руській словесності”, в яких подав повну програму з історії української літератури й підносив, як зазначає Іван Франко, самотійність і красу української мови. Але швидко, на думку І. Франка, ентузіазм його викладів упав. Виною була його “нещасна мосвофільська політика”. Вже р. 1849 він стратив віру в самотійність існування української народности (тоді саме через Галичину проходили російські війська) і віру у свій предмет (“викладав як напасть”). 2). О. Огоновський докладніше спиняється на цім моменті Я. Головацького. Учень і слухач останнього, О. Огоновський пише: Я. Головацький “в викладах університетських не сповнив своєї обітниці про плян викладів, що його висказав він 18 (30) січня 1849 р. у своїм “первім преподаванію” . . . Говорив він багато про стародавню літературу, притримуючись пляну московського професора С. Шевирьова, і в викладах своїх доходив щонайбільше тільки до XV. віку, себто до митрополита Григорія Цамблака. Про письменників нового періоду руської літератури не говорив він майже нічого — не торкався творів Котляревського, Квітки-Основ'яненка, Шашкевича, Шевченка й ін. Тому то русини, що були слухачами факультету філософічного й юридичного, рідко коли вписувалися на руські виклади Головацького, та тільки студентам богословія наказувала митрополича консисторія слухати лекції руського язика й літератури. Але сі студенти вдоволялись тим, що на виклади Головацького висилали з-поміж себе по черзі лиш по кількох своїх репрезентантів. Тому то професор читав на університеті свої лекції часто мов нехотя, а зате займався вдома безупину своїми науковими працями”. 3)

2) Іван Франко “Професор Омелян Огоновський”. “Народ” у Львові р. 1894, ч. 20-24.

3) “Історія літератури руської” часть IV., Львів 1894, ст. 95.

Щодо причини його уступлення р. 1867 з катедри української мови й літератури, то Ілля Кокорудз 4) про це обмежується такими словами: "В тім самім році (себто в 1867) проф. Яків Головацький перед укінченням слідства, веденого властями проти нього, покидає свою посаду професора русчини на університеті львівським і удається до Росії".

Але О. Огоновський і про цей назверх незрозумілий факт пише докладніше "Від р. 1851 писав Головацький всі свої твори в твердій, нібито літературній галицько-руській мові, котра не була ні руско-українською, ні російською. Подружившись з істориком Зубрицьким, Головацький попав у підозріння, що удержує кореспонденцію з московськими панславістами; за-для чого губернатор Голуховський велів зробити в його хаті трус. Відтак поліція забрала у нього чимало писем і кореспонденцій, по чім цю конфіскату передано 27 лютого р. 1867 Академічному Сенатові з дорученням, щоби з Головацьким перевів дисциплінарний допит. Вже ж бо рішенням міністра Белькредого з дня 29 січня т. р. Головацького суспендовано, позаяк закинено йому "Підозріння нечесного поступовання, що є незгідне з його вчительським становищем". 5). Так що трус у Головацького й доручення Сенатові університету перевести слідство над Головацьким були тільки для формальности, бо справа владою була вирішена вже місяць перед тим. Отже, Головацький з політичних причин був звільнений з катедри ще 29 січня 1867 р.

На місце Головацького 5. червня 1867 р. був іменований доцентом - суплентом "руської мови й літератури" Омелян Огоновський. Тим самим О. Огоновський перебрав і наукову спадщину свого попередника. Та

4) Та сама праця, Зап. Н. Т-ва., т. V., І. ст. 2.

5) О. Огоновський, Історія літератури рускої, ч. IV, ст. 100.

спадщина була така: 1. “Хоча ж Головацький в 1868 р. покинув давніші свої просвітні й національні ідеали, то ми, русько - українці народовці, не хочемо пом’янути його лихом. Вже ж він в сорокових роках вказав своїм землякам шлях простий і широкий у змаганню до розвою рідної мови й літератури”⁶⁾. Він в тридцятих і сорокових роках був гарячим патріотом русько - українським, та що ще в 1862 р. заявив себе ще раз русином - народовцем в письмі до редакції Петербурзької “Основи”⁷⁾. Оцю ідеологічну спадщину Головацького на початках його професорської діяльності: 1. національний патріотизм і відданість українській науці і перебрав О. Огоновський у плян своєї праці. 2. На помилках Я. Головацького учився, яким університетський професор не повинен бути, а мусить бути пильним, точним у виконанні заповідженої програми і щиро служити молоді. Цю перспективу зрозумів О. Огоновський на самих початках своєї праці в університеті і дотримувався її до кінця життя. 3. Невсипуща науково - дослідницька праця Я. Головацького у тім позитивнім, що він зробив, була прикладом і для О. Огоновського 8).

II. ЖИТТЄПИС

Омелян Огоновський народився 3 серпня 1833 р. в селі Григорові, Стрийського повіту. Був найстаршим сином з 12 дітей священника Михайла Огоновського. Закінчивши нормальну школу й шість класів гімназії в Бережанах, О. Огоновський до сьомої класи гімназії переходить до Львова, до Академічної гімназії, де р.

6) Омелян Огоновський, та сама праця, ст. 118.

7) Омелян Огоновський, та сама праця, ст. 117.

8) Про наукову діяльність Якова Головацького див. працю Омеляна Огоновського “Історія літератури рускої” Часть IV, Львів 1894, ст. 95—119.

1853 одержав матуральне свідоцтво. Того ж р. 1853 вступає до Духовної Семинарії у Львові й р. 1857 її закінчує. Після закінчення теологічного відділу вступає суплентом до руської Академічної гімназії, а через рік — заступником катехита в ІІ. львівській гімназії. В тій службі р. 1860 складає іспит на гімназіяльного катехита. Але велика жадоба до науки спонукує його до дальших студій, і він того ж року вступає на філософічний факультет львівського університету і слухає викладів з української мови й літератури у Я. Головацького, доповнює студії із класичної філології і студіює польську філологію. В наслідок цих студій О. Огоновський вже р. 1863 здає іспит на гімназіяльного вчителя з української мови й літератури за цілу гімназію, а з грецької і латинської мови за перших 4 класи гімназії. Після цих іспитів був іменованим дефінітивним учителем з класичних мов в Академічній гімназії у Львові. Але О. Огоновський продовжує дальші студії й р. 1865 здобуває докторат філософії й пізніше габілітується на доцента української мови. Року 1867 здає іспит на вчителя з класичних мов і з польської мови за повну гімназію. Після відходу р. 1867 з катедри української мови й літератури Я. Головацького О. Огоновський був іменованим на його місце доцентом-суплентом. Але сумлінний молодий учений р. 1869 продовжує свої студії в Відні під провдом знаних славістів Мікльосіча й Ф. Міллера, щоб добре пізнати методу цих учених і поглибити знання в трактуванні філології взагалі й лінгвістики зокрема. 3. грудня 1870 О. Огоновський був іменованим на львівському університеті звичайним професором, на становищі якого залишався аж до смерті.

9) Ілля Кокорудз "Проф. Д-р Омелян Огоновський." Зап. ІІ Т-ва у Львові р. 1895, т. V, кн. I., ст. 3.

“Це становище професора української мови й літератури в 70-х роках одинокого на цілу Україну-Русь, — писав Ілля Кокорудз¹⁰⁾, — було дуже важне і в той саме час і відповідальне: важне тому, що було неначе удокументуванням самотійности української мови й її вартости для наукових студій, — повним ж відповідальности тому, що університетський професор повинен був старатись так мову українську, як і літературу опрацювати ґрунтовними студіями або бодай покласти суцільну підвалину під дальше її наукове трактування”. І це своє завдання О. Огоновський зрозумів і скерував усю свою пильну працю, щоб таке велике завдання здійснити.

Але О. Огоновський не обмежився тільки науковою діяльністю вченого й університетського професора. Він рівночасно не забув, що він є і син упослідженого українського народу, що змагав до свободи і своєї державної незалежности. Перебуваючи на становищі репрезентанта науки в Галичині, тим самим долею свого становища був покликаний стати в першій ряді цілого культурно-просвітнього поступу українців у Сх. Галичині. І українці Галичини, переконавшись, що О. Огоновський є вірний син українського народу і намагається розбудувати самотійну українську науку на ґрунті повної відрубности українського народу від московського і самотійности його, його мови й культури серед інших слов'янських народів та зміцнити його національну ідею, вибирають його 1877 р. головою свого найповажнішого Т-ва “Просвіта”.

Коли О. Огоновський став головою “Просвіти”, тим самим він став і першим провідником народнього сторонництва і був ним аж до моменту заснування 1885 року політичного Т-ва “Народня Рада”, на чолі якої став о. Качала, щоб не втягати О. Огоновського безпосередньо в політику. Та все таки на полі культурно-

10) Та сама праця.

просвітніх та ідейних прямувань О. Огоновський числився в перших рядах народьвецького проводу аж до смерті.

Праця О. Огоновського на полі культурно - просвітнім — окрема сторінка з його культурно-громадської діяльності. 17 років був головою "Просвіти", а від 1890 р. в Коломиї в присутності тисячі народу був обраний її почесним членом. Взагалі щорічні збори "Просвіти" відзначались виступами О. Огоновського на найактуальніші теми з українського культурно - громадського життя. А деякі з них навіть виходили за рамки українського життя і торкалися прикрих польсько - українських взаємин і виступали в обороні українського народу й його просвітнього руху. Так 1882 р. Огоновський сміливо став проти польської "Освяти Людовей", закидаючи їй агресивний намір спольщити український народ, закликаючи українців до об'єднання й самооборони на просвітнім полі. 1885 р. Огоновський протестує проти полонізації українських народніх шкіл. 1887 р. Огоновський виступив проти деяких епігонів руського Собору 1848 р., що в карієристичних цілях забули свої обітниці перед Богом і цілим світом і виступають проти українського народу. А на З'їзді 1848 р. вони обіцяли українську мову ввести не тільки в народні школи, але й у вищі. У річних промовах О. Огоновський все був оптимістом і вірив у краще майбутнє свого народу, запевнюючи, що прийде час, коли весь український нарід дочекається повної національної самостійності й свої відвічні права оборонить.

Взагалі скромний, толерантний і вирозумілий в житті і в особистих відносинах, О. Огоновський був рішучий і сміливий у виступах там, де терпіла національна справа й народні культурно - просвітні інтереси. Така сміливість і цивільна відвага Огоновського особливо виявилась 1884 р., коли він очолив делега-

цію до віденського уряду проти польських єзуїтів, що намагались зреформувати Чин Василіян.

Промова О. Огоновського в пам'ять 25 роковин смерті Т. Шевченка 1886 р. мала всеукраїнське значення. Її основна проблема: чи виконали українці заповіт поета і ті обітниці, які поставили українці-патріоти під враженням смерти Кобзаря й великої втрати для українського народу. Промовець звернув увагу на ті перешкоди на цілій соборній території України, які ставить влада Росії й Австрії борцям, що змагаються за права свого народу, для якого поет жив, працював і терпів. Ця промова зробила велике враження, коли Огоновський звернувся до молоді із закликом, щоб не забувала заповітів Шевченка і щоб через дальших 25 літ той, хто буде промовляти, міг ствердити, що всі обітниці, зложені в день похорону поета, вже сповнені. Взагалі вся громадська діяльність Огоновського носила характер соборницький, бо він почував себе діячем і патріотом не тільки австрійської Галичини, але й усього українського народу. Ця прикмета характеру і громадської чинности О. Огоновського була особливо цінна й заслуговує на велику увагу і для теперішніх часів¹¹).

З противниками, коли приходилось полемізувати, поводився гідно і все з фактами в руках. Коли ж противник не розбирався в засобах і писав інсинуації, на такі виступи О. Огоновський не реагував, бо вважав нижче своєї гідности. Найчастіше нападки на Огоновського йшли від москвофільського "сторонництва" протинароднього. Часто від поляків (напр. д-р Йосиф Третьяк, проф. Краківського університету), називали О. Огоновського "безвзгледним оброньцон колішчизни"¹²). М. Драгоманів і М. Павлик почасти з політичних при-

11) І. Кокорудз, та сама праця, ст. 11.

12) Ілля Кокорудз, та сама праця, ст. 12.

чин, почасти виходячи з іншого методичного критерія несправедливо називали О. Огоновського навіть неучком і шарлатаном.¹³⁾ Але О. Огоновський, признавши, що “програма цілого народнього сторонництва—то моя програма”, зовсім природньо не міг іти ні за “вшехпольськими” дивоглядами, ні за москвофільськими “об’єдинителями”, ні за радикально-соціялістичними вимогами Павлика-Драгоманова, лівим відламом Української Старої Громади. Програма Огоновського була співзвучна, і навіть залежна від правішого відламу Старої Громади в Києві, очолюваного В. Антоновичем, П. Житецьким і інш.

Не треба забувати, що в той час, як О. Огоновський виступив на наукове і громадське поле праці у Львові, в Києві на науковім і громадськім становищі виступали такі корифеї української науки і громадського діла, як Володимир Антонович, історик України і голова Старої Громади. Тоді саме по літературі й мовознавству у Києві працював Павло Житецький. На Михайловій Горі біля Києва жив Михайло Максимович, а в Петербурзі працював Микола Костомарів. Але наукова, літературна діяльність і громадська праця в Києві після т. зв. “Ємського указу” 18 травня 1876 р. була спинена. Це ствердив і П. Житецький у своїй промові 1887 р. на зборах Старої Громади в роковини Т. Шевченка. Тому в кінці 1875 р. за кордон із Києва до Львова або до Відня був делегований М. Драгоманів. В тій же промові П. Житецький визначив і напрямні діяльності й ролю Галичини для української справи. Головне в тій праці, на думку Житець-

13) М. Драгоманів “Т. Шевченко в чужій хаті його імені”, Народ 1893, ст. 117; так само див. статтю “Наука і проф. Ом. Огоновський”, Народ 1893, ст. 171 - 172. “Листування Івана Франка й М. Драгоманова, Київ 1928, ст. 489 - 490., “Переписка М. Драгоманова з М. Павликом т. VII., ст. 155 - 156, Чернівці 1911”.

кого, лежить “у питаннях народньо-національних, а не в соціяльних”, як думав М. Драгоманів.

“Ми сепаратисти з діда-прадіда, від Андрусівського договору 1667 р.”, — говорив тоді Житецький. “Де мусить бути головніша сцена нашої боротьби за своє існування, — запитував Житецький — чи там, де світить світло європейської науки, де живе восьма частина нашого народу, чи тут, де зливаються “слав’янські ручьи в російском морѣ”, де проспівав свої пісні великий Кобзар наш? Всі ми знаємо, що там більше сприяючих обставин для нашого діла, що там навіть з державного погляду нема й питання про те, чи є український нарід на світі між іншими слов’янськими народами. Там навіть в університетській науці признана державою наша народня (національна — Л. Б.) індивідуальність. Сперечаються про неї тільки “Станчики”, ті ляхи, котрих більшість в Галичині...” Отже, “на національне існування наше в державі австрійській можна дивитись спокійно. Через те, думаю я, — говорив Житецький, — що в тих країнах мусимо ставити ми ті питання, котрі впливають із вищих потреб освіченого життя, мусимо ставити на широкому ґрунті наукової аналізи і критики, а в сфері художности, — на ґрунті тверезого реалізму.” Але в Галичині забагато клерикалізму. І “дивлячись на діло з ширшого погляду українських загальних інтересів, Галичина могла б давати їм цемент європейський і вселюдський, як би не путалась вона в дрібницях вуличної політики і партійної боротьби, до котрих ми не можемо і не мусимо причинятись...”, бо нам “ходить про те, чи живемо ми на світі, чи ні?...” “Треба думати про справу народньо - національну...” І П. Житецький підкреслює: “Тільки в Києві вузел українського питання...” І в першу чергу народньо - національна справа, а потім соціяльна; в першу чергу будівля хати, а потім віша-

ти в ній цей чи той образ. Всі частини України мають спричинюватись до того, а насамперед Галичина, але ціле й основне вирішення справи ніде інде, тільки в Києві". Це ті головні постуляти, якими тоді жила і діяла Стара Громада і які так яскраво визначив Житецький.

"Учителем нашим, — говорив Житецький далі — в національно-політичних питаннях був чоловік старшого покоління, друг Тарасів, незабутній М. Костомарів. Писав він, як і інші люди переважно старшого покоління, в "Основі", котра була для нас органом не тільки науково-літературним, але й національно-політичним. Велике враження на нас робили його наукові розправи, а надто дві з них: "Мислі о федеративном началѣ древней Руси" і "Две русскія народности". В основу розправ цих, як і в усіх інших роботах Костомарова, положена була демократична ідея народництва, котру почував колись український нарід у своєму власному житті і котрому мусимо ми знову викресати з душі народньої, щоб поставити ідею цю осередком політичного й соціального життя нашого. Не була розроблена ідея ця в деталях, але ж вона була провідною зорею нашого працювання."¹⁴⁾

І коли О. Огоновський, як доцент-суплент і пізніше професор львівського університету виступив на полі наукової чинности, Стара Громада в Києві вже діяла й національними ідеалами Т. Шевченка й Костомарова визначувала і шляхи своїх прямунань до самостійности й соборности українського народу. Таку ж певну програму своєї діяльности, як українського вченого і громадського діяча, мусів він визначити для себе. Правда, на початках своєї діяльности О. Огоновський ще не мав такої ясно окресленої програми. Учень Мікльошіча, Ф. Міллера, Шляйхера й інш. Ого-

14) Записки Науков. Т-ва ім. Т. Шевченка т. 116.

новський мусів продумати, як учений, що без пляну не працює, і як громадський діяч. Його попередник, Яків Головацький, мав добру програму на початках своєї праці, але пізніше під впливом московських слов'янофілів Погодіна і Шевирьова і також Зубрицького заломився і став москвофілом, одвернувшись від своїх попередніх народовецьких поглядів. Огоновський у цих хитаннях не пішов за своїм попередником; навпаки, сприйнявши ідеали Т. Шевченка й М. Костомарова ("Две русские народности"), він зовсім певно діяв у суголос із Старою Громадою в Києві і хоч незалежно від останньої (спочатку), але під впливом таких самих ідей виходив на ту саму дорогу сепаратиста і щирого народовця, що став виразно проти галицьких москвофілів, проти ворожої московської політики і не консолидувався з поляками.

Ідеї Шевченка й Костомарова стали його ідеями: сепаратизм від москалів і поляків, бо український нарід є самостійний нарід і ісконний (віковичний) на українських землях; він виростав і розвивався далеко раніше від московського народу і від найдавніших часів жив на своїй території; має свою самостійну мову, окрему історію, культуру, побут, етнографію і т. д. Коли Огоновський затримався при ідеях і культурі всеукраїнського значення, то це можна завдячити його безпосереднім зв'язкам або з науковими і літературними творами наддніпрянських українців, як Шевченко, Котляревський, Квітка, Марко Вовчок, Костомарів, або безпосереднім зв'язкам із надніпрянцями, як Павлин Свінціцький, П. Куліш, Олександр Кониський. Всі ці українці за провідну ідею мали якнайтісніше зближення Галичини з Україною. Про це яскраво свідчить П. Куліш в одній із своїх статей: "Коли ж ви стоїте за свої особини, — писав він галичанам, — то цим виявляєте вузькість своєї тенденції. Ми хочемо, щоб нас читала не одна Україна, а також і Галичина,

чого й доказуємо не одним Шевченком; а ви бажаєте писати для своєї Галичини. Наш народ, яко нива неписьменного слова — від Есмані по Карпати, а ваш тільки від границі по Карпати. Читати нас у Галичині будуть і мусять, хоч би ми не прийняли нічогосінько з вашого смаку; а вас тільки тоді читатимуть на Україні, коли ви приймете смак український, піднявшись вище Головаччини, Дідиччини і всієї нової Галичанщини... Ваша словесність буде насліддям самої бібліографії поти, поки Галичина не зіллється духом своїм з Україною в єдине тіло.”¹⁵⁾ І “Основа” Куліша був перший науковий журнал Наддніпрящини, в якому О. Огоновський зіткнувся із думками й ідеями М. Костомарова, О. Котляревського й Куліша, і вони визначили йому той науковий шлях повної відрубности українського народу, його культури й мови від народу московського. А за кілька років перед тим велась якраз полеміка Мих. Максимовича з московським істориком М. Погодіним про ці самі проблеми. Тому і думки Максимовича були близькі й дорогі Огоновському. Оце ті початки світогляду Огоновського і його наукових концепцій, що він розробляв на ґрунті мовознавчих ідей Мікльошіча і Шляйхера.

Омелян Огоновський на становищі професора Університету й голови Просвіти перебував до кінця свого життя. Свої обов'язки виконував совісно, не занедбуючи жадного відтинку праці. Помер О. Огоновський 28 жовтня 1894 р. Був похований 30. жовтня в привності величезної кількості народу, співробітників по праці, численних учеників і студентства. Помер від параліжу серця передчасно на початку 62 року, не докінчивши найбільшого свого діла “Історії літератури руської”.

15) О. Маковей: “П. Куліш”, ст. 133—134, або В. Дорошенко: “Галичина і Східня Україна” — “Наступ - Календар-Альманах” Прага 1942, ст. 116—117.

ІІІ. ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ

Літературна діяльність Омеляна Огоновського може бути цікава з того становища, як університетський професор, якого головним завданням має бути наука, не відгороджується муром чистої науки, а йде із своїми творами в ширші маси, популяризуючи ідеї української культури, ідеї національні й літературні. І от, у першу чергу коротко спинююся на найранішій літературній діяльності Огоновського, на його спробах поетичних. Свої поезії почав писати ще в сьомій класі гімназії, продовжував у духовній семінарії й після її закінчення. Спочатку писав німецькою мовою. Але вже після 1858 р. Огоновський пише вірші й оповідання по-українськи й друкує їх 1850 р. в “Зорі галицькій яко альбумі”, в “Галичанині” Я. Головацького й Дідицького та в літературному додатку до урядового Вістника.¹⁶⁾

Але 1861 р. Огоновський береться до поважніших творів і пише історичну драму “Федько Острожський”, якою того ж самого року і відкрито вперше український театр у Львові в Народнім Домі. Що в Огоновського був потяг до поетичної барвистої мови, видно із його критичних популярних і навіть наукових розправ, але “поезії його молодечого віку, — як характеризує його учень І. Кокорудз, — хоч є справді виливом поривів гарячого серця й патріотичного почуття, більшої літературної вартости не мають.”¹⁷⁾ Таким же патріотичним настроєм переняті і його драматичні твори.

Вже згадану історичну драму “Федько Острожський” О. Огоновський 1882 р. переробив, надаючи їй більшого сценічного оформлення. Дія її відбувається в часи кн. Свидригайла й боротьби Литви - України з

16) Ілля Кокорудз, та сама праця, ст. 13.

17) Ілля Кокорудз, та сама праця, ст. 14.

Польщею. Федько Острожський і є герой, що бореться проти Польщі побіч Свидригайла за самостійність і визначається всіма прикметами героя непереможного, великого розуму й чистої патріотичної душі. Противагою йому виводиться Митко Зубревицький, потайний зрадник України й союзник Польщі. Це — головна акція драми. Побічна — любовна драма Ольги, доньки Зубревицького, що любить сина Федька Острожського, а її приневолюють одружитись з нелюбим Іваном Спитком.

Оці контрастові ефекти в драмі роблять і вже саму акцію досить напружуючою, але розроблення її в деталях, перегруження побічними особами і сценами, недостатнє умотивування головних сцен і слаба психологічна сторона драми роблять її дуже слабим драматичним твором, не дивлячись на щирий і гарячий патріотизм автора, яким та драма овіяна. Про це писали й сучасні критики, як Волод. Барвінський¹⁸⁾, як Франко¹⁹⁾ й І. Кокорудз²⁰⁾. Правда, коли 1882 р. автор її переробив, на конкурсі "Руської Бесіди" була премійована. М. Вербицький до неї написав музику, а Н. Вахнянин захоплюючу рецензію²¹⁾.

"Гальшка Острожська", друга драма О. Огоновського, написана ще з перед 1881 р., надрук. 1885 р. Коли перша драма підносила загально-політичну програму визволення рідного краю з-під польського панування, то ця друга драма концентрує головну акцію на трагедії родини Острожських, найбільших тодішніх магнатів українських. І от у цю родину вривається польський вплив матері Гальшки, Беати. Багата красуня, донька Іллі Острожського, кому дасть перевагу; чи українському козацькому гетьманові Байді (Дмитрові)

18) "Правда", Львів, 1882.

19) "Зоря" 1882, стор. 318-319.

20) Вже згадана праця: "Записки Наук. Т-ва у Львові", т. V, кн. I, ст. 14.

21) Зап. Н. Т-ва, ст. 17-18 або "Діло" 1885 р. ч. 133.

Вишнiveцькому, якого Гальшка любить, чи польському магнатові Лукашеві з Горки, за якого силою видає її мати? Цей насильницький шлюб приводить до передчасної смерті Гальшки з туги за Д. Вишнiveцьким і є ніби покарання самолюбної матері. Супроти матері і в оборону Гальшки виступає дядько її, Василь Конст. Острожський, що був вірний Україні.

Драма ця є вже викінченішою від попередньої драми, а деякі сцени вважаються навіть мистецькими. Вперше вона була виставлена у Львові 1881 р., і критика її дуже привітала.

Але найправдивішу і фахову оцінку драматичній творчості О. Огоновського подав Іван Франко ²²⁾ в новій праці про нього. На думку Франка, О. Огоновський, як автор драматичний, не заслуговує на велику увагу, хоч в його творах проводяться дуже патріотичні і гарні думки й ідеї. Але сценічна фактура їх примітивна, рисунок характерів грубий і наївний, без індивідуалізації, без теплого чуття, без психічного поглиблення.

Поруч своєї головної праці в університеті Омелян Огоновський ще працював у гімназії, як учитель. І в наслідок учительської праці залишив Огоновський кілька підручників. Найраніші, ще з 1872 р., це були, правда, тільки українські переклади підручника латинської мови Ф. Шульца, книжка для вправ “у язиці латинським” для нижчих клас української гімназії (Львів 1872) і український переклад того ж автора Граматики латинської мови (Львів 1874). Оригінальним підручником з української літератури була його “Хрестоматія Староруська” для вищих клас гімназійних. Текст з поясненнями, додатком граматичним і словарцем (Львів 1881). В порівнянні з Хрестоматі-

22) “Професор О. Огоновський” — “Народ” 1894, ч. 21.

єю Я. Головацького, що була опрацьована в “об’єднательнім” дусі, Хрестоматія Огоновського є вповні вклад в українську підручкову літературу. Обіймає вона твори літератури від X. стол. до кінця XVIII ст. з поясненнями й відомостями історико - літературними й біографічними. В кінці підручника автор подає граматику української мови, її розвиток і словник старо - української мови.

1883 р. Огоновський уложив і “Третю руську читанку для шкіл народніх”. А 1885 р. написав “Граматику руського язика для шкіл середніх”, що була надрукована 1889 р. Після граматики М. Осадця підручник Огоновського виявив великий поступ у знанні української мови на основі прикладів з українських письменників, що сам вибирав і тим подав новий твір, що на довгі часи був єдиним підручником української мови в українських школах аж до граматики української мови С. Смаль-Стоцького (І. Кокорудз, та сама праця, ст. 31-32).

Отже і в цій ділянці О. Огоновський на свій час зробив дуже багато, забезпечивши українську школу добрими для того часу підручниками української мови й літератури. В цім заслуга Огоновського — безперечна.

IV. НА КАТЕДРІ УНІВЕРСИТЕТУ..

Діяльність Омеляна Огоновського як професора університету і як ученого розпадається на практичну і на суто наукову.

Коли О. Огоновський заняв катедру української мови й літератури, він мусів насамперед переломати ту опінію студентства, що склалась від викладів Я. Головацького. На виклади останнього майже ніхто не записувався і слухачів у нього не було. Творилась опінія про українознавчі дисципліни як не цікаві, тому непо-

трібний і непрактичний додаток до основних дисциплін інших чи то загальних, чи з польнознавства. Виклади провадились на німецькій мові аж до 1872 р. Не легко було таку невідрадну опінію зломити й викликати до своїх викладів зацікавлення українського студентства. І це Огоновському вдалось. Точний у своїх повинностях, совісний і докладний у підготовці до своїх викладів, добрий і цікавий промовець, — Огоновський дуже скоро викликав у студентства таке зацікавлення, що його аудиторія все була повна слухачів. Тяжко йому приходилось на початках своєї професорської праці: без відповідних джерел, без виробленого попередником підготовчого курсу, без посібників.

Він мусів усе наново творити й опрацьовувати в більшості на основі ще сирового матеріялу, який треба було зібрати, чи то з української мови чи з літератури. Ні польська, ні московська наука до україністики належних синтетичних праць не давала. Крім того, московські літературознавці й історики мови й літератури всю україністику горнули до московських курсів, як їх інтегральну частину. Огоновський мусів усе починати від початку, не тільки систематизуючи джерела, але й опрацьовуючи саму концепцію курсів, їх плян і схему.

Отже, Огоновський мусів працювати на два, мовляв, фронти, заохочуючи слухачів, щоб ходили на виклади, студіювали свої рідні ділянки як свою власну культуру не тільки з патріотичного обов'язку, але навіть і з практичної користі, — це одне, а друге, від самого початку розробляючи і творячи майже нову, українознавчу галузь науки. І те і друге О. Огоновський осягнув. Викладав з пам'яті на основі тільки власних скриптів, говорив поволі, виразно, притягаючи все цікавий матеріял, або оживлюючи менше цікавий екскурсами в ділянку різних життєвих пригод із життя історичної особи чи письменника.

“Не диво, що за моїх студенських часів, — згадує Ілля Кокорудз — викладова заля бувала повна слухачів.” “була ще й інша причина, чому число його студентів бувало все велике — його дуже чемне та привітне і симпатичне поводження із слухачами. Найкраще то можна було видіти на годинах семінарійних.” З увагою вислухував семінарійні реферати. Умів при найслабшій творі студента поруч критичних завваг подати і те позитивне, що заохочувало студента до дальших студій. У суперечках між противними поглядами умів знайти й висвітлити правду й обох задовольнити. Оця лагідність і привітність учителя не відстрашувала учнів, а навпаки, їх приваблювала, хоч самий предмет трактував поважно й наукові проблеми не знижував до популярних та елементарних. Особливо на іспитах вимагав від студентів знання не тільки широкого обсягом, але й глибшого на основі знання й самих джерельних фактів. 23).

“Ліпші праці, відчитувані в семінарі д-ра Огоновського, були нероз зав’язком поважних наукових студій, що почасти вже появились, почасти появляться небавом напечатані. Студія д-ра О. Колесси про Шевченка й Міцкевича, О. Маковея про вояцькі пісні, І. Копача про елементи народньої поезії в Слові о полку Ігореві, Ом. Колодницького про скандинавщину в Слові о п. Ігореві, Філярета Колесси про ритміку в наших піснях, — всі ці праці мають зав’язок у працях семінарійних д-ра Огоновського”²⁴). Таксамо й на теми з української мови. Отже з цього коротенького огляду можна бачити, яку величезну роботу провадив О. Огоновський, заохочуючи студентів до дослідницької праці.

23) Ілля Кокорудз, та сама праця, ст. 4—6.

24) О. Макарушка “Словар українських виразів, перенятих з мов турських. Причинок до професорської діяльності д-ра О. Огоновського” Записки.... т. V, кн. I, ст. 1—2.

V. МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ.

Омелян Огоновський, як учений, визначився у двох ділянках українознавства: у мовознавстві і в літературознавстві. Науковий інтерес ученого розвивався до обох ділянок не однаково одна поруч одної, а в певній послідовності. Спочатку О. Огоновський захопився студіюванням і дослідженням української мови.

Про тему докторської дисертації не маю точних відомостей і біографи Огоновського (Кокородз, Макарушка, Франко й інші) чомусь про неї не згадують. Що вона була з мовознавства, не підлягає сумнівам, але чи з старо-церковно-слов'янської, чи з польської, або української мов — трудно без відповідних тут джерел сказати. Перші точні відомості про початки наукових студій маємо такі: І. Кокородз²⁵⁾ згадує габілітаційну працю Огоновського, а власне студію в німецькій мові "Ueber die Praepositionen in der altslovenischen und ruthenischen Sprache". Написана вона була (а може перероблена з докторської дисертації (?)) після одержання докторату себто між 1865 і 1867 рр. Але надрукована не була. Перша друкована праця Огоновського, підручник із старослов'янської мови для студентів львівського університету, вийшла 1871 р. "Linguae palaeo slovenicae specimina quaedam- e monumentis ab A. Vostokov et Fr. Miclosich collectis." Ця праця компілятивна з подібних праць А. Востокова, російського вченого і німецького славіста Фр. Міклосіча.

Дальшою працею Огоновського є інавгураційна промова в промоційній залі Львівського Університету підчас відкриття навчального року 1871/1872. Знаменна вона тим, що це перший виклад Огоновського українською мовою на львівському університеті після дозволу австрійської влади з дня 4. липня 1871 р., на підста-

25) Та сама праця, ст. 2.

ві якого на місце німецької мови дозволялось викладати на обох краєвих мовах: українській і польській на правничо-політичній і філософській факультетах. Це був пеший інавгураційний виклад Огоновського й останній. Поляки, що керували університетом, вдруге йому не дозволили виголошувати від університету подібних доповідей. Ця промова Огоновської була опублікована в "Правді" за 1872 р., стор. 220 - 236. У вступі до неї автор констатує, що від цього моменту обом мовам повернені споконвічні права на викладах на місце дотеперішньої німецької.

Далі подає історію слов'янських мов, зокрема української мови й обговорює становище української мови у відношенні її до мови російської (московської) і вказує на різниці обох цих мов головню в голосозвуках (в московській мові панує а, в українській — і) і вперше виводить самотійність, давність і первісність української мови.

Праця Огоновського "O przyimkach w jezykach staroslowianskim, ruskim i polskim", надрукована в видавництві Краківської Академії Наук 1877 р. в "Rozprawach wydziału filologicznego," опрацьована із становища порівнюючого мовознавства на основі студій Фр. Потта і Фр. Мікросіча. Це є студія про прийменники українські і польські на основі старослов'янської й індоевропейських мов. Це не є оригінальна праця автора, а компілятивна, заснована головним чином на працях Фр. Мікросіча. 26). Автор згромадив у ній матеріал про прийменники, порозкидані в працях Потта й Мікросіча в їх різних студіях із самотійними подекуди увагами про прийменники українські. Огоновський доказує, що українські прийменники збереглись у старшій конструкції, ніж у мові московській (велико-

26) А. Кочубинський "Итоги славянской и русской филологии" стор. 88.

руській). 27). Це велика праця, що обіймає 200 стор. друку. “Взагалі, — як зазначає проф. А. Кочубинський, — корисний огляд прийменників в зазначених трьох мовах.” 28).

Дальша студія О. Огоновського є “*Einige Bemerkungen ueber die Sprache der altpolnischen Sophienbibel*”, опублікована в “*Archiv fuer slavische Philologie*”, 1880 р. Автор мав за завдання опрацювати мову в певній методичній мовознавчій системі і цим вона є корисним доповненням до праці польск. проф. Малецького. 29).

Того ж 1880 року у Львові Огоновський випустив на свій час визначну працю “*Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache*”, що в українському мовознавстві відіграла велику роллю. На початку цієї праці автор обговорює відносини української мови і московської, доказуючи, що українська мова не є ідентична з московською мовою і не є наріччям (говіркою) мови польської, а зовсім відрубна від цих обох мов і від найдавніших віків була і є самостійна мова. Свої тези автор обґрунтовує цілим рядом студій знаних цілому світові істориків і мовознавців, як Шляйхер, Мікло-січ, Костомарів, Потебня, Житецький, Максимович, Лавровський і інші. Далі О. Огоновський досліджує діалекти української мови і розрізняє їх чотири: червононоруський з трьома піднаріччями, полуднево-український з трьома піднаріччями, північно - український з чотирма піднаріччями і білоруський³⁰). Крім того, Огоновський у своїй праці звернув увагу на т. зв. про-

27) Ілля Кокородз, та сама праця, стор. 19.

28) А. Кочубинський, та сама праця, ст. 88. а також див. І. Кокородз, ст. 19.

29) І. Кокородз, та сама праця, ст. 19.

30) Перший нарис української діалектології написав 1848 р. Яків Головацький — у своїй доповіді, яку відчитав на “Соборі руських учених” 23 жовтня 1848 р. під назвою “Розправа о язиці южнорускім и его нарічіях”. “В язиці южнорускім”, котрим

бінціялізми в українській мові, на які до Огоновського дослідники не звертали уваги, а вони, на думку автора, крім власної сили, відкривають велике багатство нашої мови і є свідки давніших фаз її розвитку.

Цю працю Огоновського 1887 р. дуже привітали І. Франко і проф. Сумцов³¹⁾, називаючи її “арядниною ниткою на плутаних шляхах філологічної науки”. М. Сумцов відзначає її ясність, систематичність і вміння добре групувати мовні факти. “Studien..” Огоновського була свого часу в Києві переведена на українську мову, але друк її був заборонений московською цензурою із страху перед правдивим фактом стародавності й самостійності української мови. Так московська цензура і поліція оберігали московську зфальшовану науку, що торкалась проблем української культури.

Студія О. Огоновського “O wazniejszych wlasciwosciach jezuka ruskiego”, надрукована в X. томі “Rozpraw wydzialu filologicznego” Краківської Академії Наук, 1883

говорять в Галичині і Русі угорській, добачає Головацький три нарічя: 1. волинсько-подільське, 2. галицьке або наддністрянське і 3. гірське або карпаторуске. Він доводить, що наріччє волинсько-подільське “мало що розличається від українського, або лучше сказавши, є то саме, що українське, лиш різномова його. Оно найобширніше із всіх нарічій южноруських, бо розлягається по цілій Южній Русі, а Галичині йно окрайки зафатало” (Я. Головацький, ст. 38). В кінці своєї розправи Головацький додає ще “зрівнанє всіх трьох нарічій в головних їх видах” (Головацький, ст. 48—56)”. (Див. О. Огоновський “Історія літератури руської” часть IV. Львів 1894, ст. 87.). 1849 р. Яків Головацький опублікував цю свою доповідь у Львові в праці “Исторический очерк основанія Галицько-Руської Матиці і справозданє первого собору учених і любителей народного просвіщенія”, ст. 17—80. 1949, себто минулого року українська діалектологія нараховує сто літ свого наукового студіювання живої української мови в її діалектичних розгалуженнях. І за Я. Головацьким заслуга першого науковця на цім саме полі українського мовознавства.

31) І. Франко: “Світ” 1881, ст. 20. і М. Сумцов: “Коротка історія літератури руської — Омеляна Огоновського”. Кіевская Старина, 1887 р., кн. 2 (февраль), т. XVII, ст. 346.

року, написана, як доповнення до попередньої праці автора. В ній Огоновський порівнює українську мову з польською в їх улюблених “самозвуках”, як і в українській і е в польській. Крім того, автор доводить, що в українській мові були носові звуки, які в польській і тепер є такі чинні і показує це на прикладах з української мови.

Нарешті, Огоновський випускає 1889 р. “Граматичку руского язика для шкіл середніх”, про яку була мова вже раніше.

Критичні рецензії з мовознавства О. Огоновський опублікував аж три, що мають наукове значення. Перша рецензія була написана на працю Фр. Міклосіча³²⁾ в “Правді” за рік 1876, ст. 231 - 236. Друга на працю того самого німецького вченого філолога³³⁾ в “Правді” 1877., ст. 332 - 337. І третя рецензія на працю П. Житецького³⁴⁾ в “Правді” за той же 1877 рік, стор. 212-221- і 246-255. У цих рецензіях Огоновський крім короткого змісту самих праць подає і їх критичну оцінку.

Це студії О. Огоновського із мовознавства. Найвартніше в них, що вчений виразно ставить проблему відрубності й самостійності української мови від московської і польської — і науково цю проблему вирішує позитивно, обґрунтовуючи свої тези на основі всіх знань у славістичній науці студії.

Отже, Огоновський є той учений, що шукає наукової правди, яку московські й польські вчені засмітили політикою, що українська мова є тільки говірка або московської або польської. І цю відрубність укра-

32) “Vergleichende Stammbildungslehre der slavischen Sprachen”. Wien 1875.

33) Fr. Miklosich “Vergleichende Wortbildungslehre der slavischen Sprachen”. Wien 1876.

34) “Очерки звуковой истории малорусского наречия” — Кієв. 1876.

їнської мови Огоновський виводить із найдавніших часів і давніших навіть від польської і московської мови. Це одна із найбільших заслуг Огоновського, бо вона підтверджена рядом інших учених, особливо працею Степана Смаль-Стоцького вже останніх часів.

VI. ЕТНОГРАФ І ЛІТЕРАТУРНИЙ КРИТИК

З поля української етнографії О. Огоновський написав одну спеціальну працю, а власне: "Kleinrussen. Ethnographische, geschichtliche und literar-historische Studien, надруковану в "Allgemeine Encyclopaedie der Wissenschaften und Kuenste von Ersch — Gruber" (Zweite Section, XXXVII, стор. 16 — 39). Правда, вона захоплює в короткому огляді й другі ділянки з українознавства, але устна творчість українського народу в ній займає головне місце. В коротких і ядерних словах автор перед ученим світом відкриває перспективу розвитку української культури і словесної творчості. Висловивши тезу, що українці "як під взглядом етнографічним, так і язиковим є осібне плем'я від великоросів", Огоновський збиває інше порівняння (т. зв. "об'єдинителів") української мови з московською, як, ніби долішен-німецька мова стоїть у порівнянні до горішньо-німецької. Отже, визначивши зовсім самостійне і відрубне місце українського народу і його культури, Огоновський подає розвиток цієї останньої, починаючи від XI століття аж до наших часів. Це є перша праця в німецькій мові, що широко й науково висвітлює українську етнографію, географічне розселення українського народу, його мову з діалектами, історію, український фолкльор і літературу. Вона 1886 р. ("Діло") була переложена Осипом Барвінським на українську мову 35).

35) "Русини під взглядом етнографічним, історичним і літературно-історичним", ("Діло" 1886).

Але найбільше попрацював Огонорський і найбільше зробив для української науки й культури в ділянці літературознавства й історії української літератури.

Переходячи до розгляду цієї ділянки наукової праці О. Огоновського, я повинен ствердити після помічень Ів. Франка і своїх власних, що Огоновський, як учений, вступив на катедру Львівського Університету в першу чергу як український мовознавець. Тільки ця ділянка його найбільше цікавила і тільки цій галузі українознавства він присвячував свою увагу і свої студії. Питанням чисто літературознавчим Огоновський уділяв свою увагу далеко менше. Як свідчить Ів. Франко, до історично-літературних студій Огоновський мав якусь навіть відразу, а то й погорду³⁶⁾. Цим можна пояснити, що перша наукова праця з ділянки української літератури була ним написана майже через десять літ його професорської діяльності. Він вважав, що історію літератури може написати кожний і не визнавав її за наукове діло. Інша річ мова — тут широке поле для наукових студій. Але з бігом часу під впливом боротьби народоців (а Огоновський був народовець) із москвофільством, під духовим впливом творів Шевченка, Квітки-Основ'яненка і Марка Вовчка, під впливом праць і творів П. Куліша й М. Костомарова О. Огоновський починає виступати і з літературно-критичними статтями на чисто літературні теми. І першою його літературно-критичною працею була стаття "Жизнь і літературна діяльність Маркіяна Шашкевича" ("Правда" 1871 р., ст. 157—163). Цю працю Огоновський виголосив у роковини народження Шашкевича 7 липня, 1871 р. на деклямаційному зечорі "Просвіти". В цій своїй промові Огоновський звернув насамперед увагу земляків своїх на те, що поруч великого українського

36) "Омелян Огоновський", "Народ". 1894 р.

генія, Тараса Шевченка, не слід забувати і Маркіяна Шашкевича, якого є визначна роля в відродженні народницької літератури в Галичині, в якій з'явився він, як ясний промінь сходу сонця серед темної ночі. Його послало в Галичину Провидіння, щоб відчинив двері, зачинені протягом кількох сот літ, до святинь української народньої просвіти. І відтоді культ Шашкевича в Галичині став поруч культу Шевченка.

Далі О. Огоновський публікує ряд визначних статей про Т. Шевченка під загальною назвою "Критично-естетичний погляд на поезію Тараса Шевченка." Перша стаття — присвячена посланню Т. Шевченка "До Основ'яненка" ("Правда" 1872, ст. 431—441); друга — "Посланіє" — "І живим, і мертвим" ... ("Правда", 1873, стор. 24—38); третя — "Важніші думки Шевченкові" ("Правда" 1873, ст. 114—125); четверта — "Неофіти" ("Правда" 1873, стор. 166—172, 197—201, 227—232); п'ята — "Тополя" ("Правда", 1873, стор. 456—464); шоста — "Гайдамаки" ("Правда" 1879, стор. 164—174, 219—229, 286—296, 351—357). Всі ці статті об'єднує одна метода опрацювання: на початку подає Огоновський провідну думку до поезії, яку розбирає, причину й час написання. Потім передає зміст твору, визначаючи логічний зв'язок між окремими його частинами, щоб зробити його зрозумілим для читача. Тому автор пояснює назви, історичні моменти, суспільні відносини й філософічні міркування поета, і подає естетичний розбір твору. Для прикладу — розбір О. Огоновським балади Шевченка "Тополя".

Основна думка цієї балади: Тополя, дерево, зображує собою згадку про долю дівчини, що, не хотючи за велюба віддатись і не маючи сили діждатись щасливої долі, марніє і в неволі смерти пропадає.

По формі "Тополя" зложена по-мистецьки: кожна частина на початку симетрично відповідає подібній у другій частині поеми. Автор розбирає баладу й ділить

її на окремі мотиви. Центральним мотивом і носієм головної думки її є строфа, що починається такими словами:

Не щечече соловейко
В лузі над водою,
Не співає чорнобрива,
Стоя під вербою, —
Не співає, — як сирота
Білим світом нудить....

бо без милого. Далі критик розбиває твір цей на дві половини: перша — до цієї цілої строфи, і друга — після неї. Кожна половина розподіляється на три мотиви; перша — на А, В, С і друга — на С¹, В¹, А¹. А і А¹ — один і той самий заспів і кінець твору (кільце) В — образ тополі; В¹ — зародок і ріст тополі (надприродна переміна дівчини в тополю); С — зав'язок любови дівчини; С¹ — трагічна розв'язка любови і переміна дівчини в тополю. Оцю гармонію частин "Тополі" й послідовний їх розвиток у протилежнім зіставленні й визначає О. Огоновський.

Твір "І живим і мертвим, і ненародженим землякам...", в якому, на думку Огоновського, поет мудро обрав форму послання, поучує земляків, які вони повинні мати обов'язки супроти українського народу й України. В цім дидактичнім творі Шевченко вперше викриває нігілізм української інтелігенції і відступництво від свого народу.

Поєму Шевченка "Неофіти" Огоновський розбирає докладно. На думку критика, "Неофіти" можна назвати поемою, бо загальна основа цього твору така, яка від епічної поезії вимагається. Поет епічний, на думку Огоновського, вносить поза обмежений круг свого душевного світу і представляє нам такі дії, які торкаються долі народу або взагалі долі людства. Але чим поважнішою є якась історична подія, тим придатнішою буває вона до представлення епічного.

Дія “Неофітів” є справді поважна: поет змальовує тяжку неволю України. Віщий поет перебуває в неволі, як і його нарід, як колись і Неофіти в перших віках християнства були мучені могутими володарями. Але, на думку Огоновського, хоч тема про Неофітів — вельми важна, все таки вона не надається до епічного опрацювання. Помимо того, що *політична* поема не може називатись природньою, належить разом із естетиками визнати, що дія поеми має бути та, що вже минула, що відбулась. Та й поет має стояти неначе поза своїм твором, щоб ціле зображення подій у ньому, мов картина маляра, розвивалась об’єктивно. Правда, не все віщий дух поета може відділитися від свого твору. Поетові вільно у свій епічний твір вставляти й ліричні партії, але предметність твору не вільно порушувати.

І коли О. Огоновський підійшов до поеми “Неофітів” із становища оцих естетичних вимог, він ствердив у ній таку головну помилку: в поемі Шевченка ліричний елемент перемагає. Шевченко в ній на перше місце виступає із своїм особистим поглядом на світ, хоч не можна заперечити, що основою в поемі є “дійство”, бо й Аристотель у своїй поетиці (гл. 23) учить, що трагедія й епопея повинні мати драматичну основу; викінчене дійство стоїть в осередку цих обох родів поезії. В “Неофітах” Шевченка Огоновський не бачить однієї дії. На перший погляд здається йому, що Алкид є головним героєм поеми. Одначе, його нещасна мати виявляє більше самостійної діяльності, ніж її син, що в більшості заховується пасивно. Правда, тяжко відділити від сина матір, бо вона представляє собою Україну, а Алкид — син України, що в неволі гине. Але, на думку Огоновського, з огляду на поему належало б Алкида висунути більше наперед, а матір поставити в перспективі його образу.

Власні свої думки Шевченко з прологу розвиває далі, засновуючи їх на історичній дії. Дія ця є коротка і проста. Критик високо оцінює розділ III. і IV. Але епічна предметовість й об'єктивність вимагає, щоб оповідання пливло не з думок автора, а впливало природньо із самої дії й розвивалось без самоволі поета.

О. Огоновського разить така картина старого Риму: вакханальська оргія, гетери й Алкид серед них і тут Апостол Петро благословляє оргію. На засланні Шевченкові було тяжко стриматись від зображення не зовсім чемних ситуацій. А він міг би представити розмову між Апост. Петром й Алкидом. Далі, син України, Алкид, пізнав Бога, свободу, євангелію, а Мати - Україна покланяється ще давнім богам; це виглядає, як суперечність. І таке протиріччя простягається через цілу поему. На думку Огоновського, було б ліпше, коли б більше діяв Алкид, а мати виступала б тільки епізодично.

Поема складається із 15 картин, і кожену писав поет "за одним загадом", тобто окремо в певний час писав Шевченко тільки один уступ; доказ критика: кожна картина починається спокійно. Але в дальшій творчій процесі дух поета підносився, мов громова жмара думок різнородних, і темніло в душі поета, шуміло вихором пристрастей, і картини, подекуди гарні й ясні, в більшості похмурі, чорні і страшні. Тільки в XI. картині Шевченко возвістив світові такі думки, які міг висловити тільки найбільший поет народній: розкрив усю красу епічної поезії. В останній картині мати стає християнкою. Мати - Україна пізнає правду, коли вже не стало сина (протиріччя). Краще було, на думку О. Огоновського, коли б син пережив мучителя і живим прикладом возвістив світові, що правда — сильніша від брехні. Але, й тут Огоновський признає Шевченкові рацію, поет мусів бути консеквентний, обравши тему з перших віків християнства. Алкид

мусів бути замучений Нероном. В такому разі Шевченко мусів би для своєї політичної поеми пошукати іншу історичну подію.

В “Неофітах” завдання поета було представити, що Україна правду вже пізнала й свої права сильно боронила, хоч люті вороги її сильно мучили. Але Шевченко, на думку Огоновського, “замотався” в неконечнім переведенні алегорії й утворив собі дивний світ, бо представив Україну без українців.

Остаточний присуд Огоновського: “Неофіти” Шевченка — не поема, а політична алегорія. Деякі картини в ній дійсно гарні, але більшість тільки нашкіцтовані в грубших зарисах. Тому враження від неї не задовільне. Шевченкові належало писати народню поему в Україні, а не в Новопетровськiм укріпленні (власиво в Нижнім Новгороді — Л. Б.). Годі співати для свого народу в тюрмі, далеко від батьківщини. Не був би Шевченко великим епічним поетом і на волі, бо в його вогненній душі не могла розвинутись спокійна рефлексія, що поглядає на світ об’єктивно.

Все таки О. Огоновський погоджується із думками Згарського 37): мимо всіх недостач, поема “Неофіти” відзначається ядерністю і великим багатством глибоких думок. Шевченко в ній заохочував, щоб молились тільки правді на землі. І поема “Неофіти” буде найдорожчим заповітом Шевченка, аж поки в Україну не завітає воля.

Я довше спинився на праці О. Огоновського про поему Шевченка “Неофіти”, щоб показати, з яким критерієм учений підходить до твору нашого генія. 1) Насамперед із становища естетичних норм, щодо жанру самого твору і його композиції; 2) із становища психологічного (особисті рефлексії поета і його пристрас-

37) “Неофіти” Тараса Шевченка, критично пояснив і оцінив Євг. Згарський (“Правда” II. річник, чч. 19-23).

ність, що негативно впливає на твір; 3) із становища алегоричного тлумачення поеми (тому — не поема, а алегорія); 4) із становища політичної інтерпретації (воля України — єдина правда молодих українців в образі Алкіда); 5) із становища національної боротьби: правда українського визволення єдина ідея і навіть віра Неофітів, молодих українців, що свободу України поставили понад усе.

Остання праця О. Огоновського з циклу статей про Шевченка є розбір поеми “Гайдамаки”. Свою статтю розпочинає О. Огоновський такими словами: “Межи творами Шевченка суть тоті найкращі, котрі оповідаються на поезії простонародній або на переказах та оповіданнях люду українського. Такі його поезії вважаються не то переспівом народньої музи, а справді неначе твором самого народу. До таких же творів належать між іншими “Гайдамаки”.

Ця народня поема змальовує останні змагання козацько - українського народу за правду і волю. “Писучи цю поему, Шевченко перейнявся духом поезії народньої й утворив пам’ятник безсмертної слави”. Далі, Огоновський вихваляє артизм поета, що зумів навіть найбільш суворим постаттям поеми надати вираз людськості. А жахливі сцени зумів злагодити то ідилічними образами, то веселим співом кобзаря й гулящих козаків, то ідилічними рефлексіями самого поета. Коли ж контрасти, тіні і світла зливаються в гармонійну цілість, то й ефект поеми справді величезний. Поема Шевченка незрівняно вища від поеми польського поета С. Гоцинського “Замок Каньовський”.

Доказом цього є те, що Шевченко, засновуючи свої величні образи на простонароднім оповіданні, бере їх мов живцем із світу реального і представляє їх у привабливій формі, а Гоцинський вводить нас у світ якийсь мітичний і похмурий, не маючи

й поняття про козацьку славу, представляє козаків і гайдамаків, як звичайних розбійників; коли в поемі Шевченка герої боряться за народню справу, в поемі Гоцинського герой Небаба діє проти свого пана тільки з особистої помсти; коли після прочитання поеми Шевченка кожний читач розлучається з нею в глибоким елегійним почуті жалю, що великий зрив гайдамаків промайнув без жодних позитивних для України наслідків, то читач поеми Гоцинського з огидою від неї відвернеться. Розібравши поему "Гайдамаки" розділ за розділом з погляду естетичного, О. Огоновський закінчує свою статтю високою оцінкою її мистецької й епічної вартости, хоч де-які образи можуть видатись і не викінченими. "Так високо взнісся Шевченко особливо тому, що, будучи генієм, не гордував поезією простонародною, та що в віщому надженню співав такі пісні, які голосить лиш апостол правди і науки" 38).

Цю працю О. Огоновського про творчість Т. Шевченка докладно аж два рази оцінив Іван Франко 39) у своїх оглядах літературознавчої діяльності Огоновського. Франко заперечив майже всі висновки вченого про поему "Гайдамаки", "Неофіти" й інші твори Шевченка. Він не погодився з О. Огоновським в самій його методі естетичного розбору творів поета: О. Огоновський занадто абстрактно трактує сам твір Шевченка, підходить до нього з вузько-естетичною міркою певного шаблону й оцінює його суб'єктивно. Виходить не від самого твору і його мистецьких властивостей, накидає йому свою естетичну мірку, і все, що не під-

38) "Правда" 1879, ст. 357

39) Перша критична стаття Франка під заголовком "Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка" була опублікована в часоп. "Світ" 1881 і 1882 рр., ст. 158—161; 171—172, 195—199, 221—224. Другий раз оцінив погляд О. Огоновського на Шевченка в некролозі "Омелян Огоновський" — "Народ" за 1894 р., ч. 23.

ходить під ту мірку, згори відкидає. Так учений підійшов до "Гайдамаків", а особливо до поеми "Неофіти", й довів свій довірливий спосіб критики, на думку Франка, до абсурду й зовсім відмовив цій славній poemі її мистецьку вартість.

Але судячи об'єктивніше, гадаю, що в оцінці поглядів О. Огоновського на поему "Гайдамаки", більшу мав рацію О. Огоновський, коли визнав поему цю, як твір, високої мистецької вартості, аніж Франко, що відмовив poemі будьяку мистецьку вартість, визнавши її твором несуцільним і слабим, і сконстатувавши, що Шевченко тему зрозумів фальшиво й обробив її зліс. На думку Франка, Шевченко поглянув на Гайдамаччину тільки з погляду козацького націоналізму, а не з становища соціального, як вибух соціальної боротьби проти панів, а не боротьби патріотів проти національних ворогів. Поеми "Неофіти" й "Посланіє" О. Огоновський справді оцінив дуже суб'єктивно й довірливо. Особливо ця довірливість його виявлялась в оцінці поеми "Неофіти". Критик підійшов до неї як священник і вузький естетик, а не літературознавець у ширшому розумінні цього слова.

До творів Шевченка О. Огоновський повертався пізніше кілька разів у своїх доповідях на Шевченкові роковини, у популярних виданнях "Просвіті" 40). в Передмові 41) до "Кобзаря" 1893 р. і в своїй "Історії літератури руської" (Часть II. Відд.2.) 42). Але в цих працях автор спиняється більше на життєписі поета і то з помилками, не використавши навіть великого

40) "Житє Тараса Шевченка, читанка для селян і міщан". Львів 1876.

41) "Кобзар Тараса Шевченка". Львів 1893, т. I: Вступ до життя і літературної діяльності Т. Шевченка.

42) Стор. 442—577. В партіях про ті твори, які скритикував Франко. Огоновський відповідає критикові й обороняє свої попередні погляди.

життєпису поета в праці О. Кониського, що тоді саме друкувалась у "Зорі".

Докладніше й ліпше опрацював О. Огоновський життя і творчість Маркіяна Шашкевича. Про першу працю 1871 я вже згадував вище. Тут згадаю його другу працю про М. Шашкевича, надруковану 1886 р. Хоч вона була призначена для широких кол народніх, все таки ця праця дуже добра. В ній автор вияснює значення народньої ідеї. Далі сповідає про долю хліборобів і про їх мову, а в другій частині подає життєпис М. Шашкевича. Вперше визначає роллю М. Шашкевича, як священика і тільки в IV. част. викладає його творчість і заслуги перед народом й Україною. Це перша повна оцінка життя і творчости М. Шашкевича.

О. Огоновський присвятив окрему статтю повісті Гр. Квітки - Основ'яненка "Маруся" 43). Використавши погляди П. Куліша⁴⁴⁾ на цю повість, критик оцінив її дуже високо.

О. Огоновський відгукувався й на сучасні літературні появи у Східній Галичині. Так, він у критичній статті розібрав драму Дениса з над Серета "Наталя" 45). Подав критичну оцінку 46) творів К. Н. Устияновича (історичних поем, що появились 1875 р. у Львові. Написав критичну статтю на повість Красюченка (Олександра Кониського) "Юрій Горовенко" 47), що з'явилась в Львові 1885 р.

43) "Погляд на Квітчину повість "Маруся", "Зоря", 1880 ; ст. 267—269 і 279—281.

44) "Григорій Квітка (Основ'яненко) і його повісті". С. Петербург, 1858.

45) "Наталя" драма Дениса з над Серета", "Правда", 1872, ст. 382—388.

46) "I. часть письм К. Н. Устияновича с. е. поем історичних". Львів, 1875. "Правда", 1876, ст. 190.

47) "Юрій Горовенко" повість Красюченка, Львів 1885. "Альманах "Ватра". Стрий, 1887. ст. 142—147.

VII. ОГОНОВСЬКИЙ — ДОСЛІДНИК ЛІТЕРАТУРИ

Але найголовніша ділянка літературно - наукової критики О. Огоновського була його праця по історії української літератури. І перша методологічна проблема, що постала в його науковім студіюванні, була та, з якого часу треба розпочинати історію української літератури.

Культурно - наукова політика московських учених XIX. стол. йшла в московсько - державницькім дусі окуповати Україну не тільки в політично - господарчій і географічній сенсі, але і в культурно - науковій в найширшому значенні цього слова. З цього становища й поставила в 50-их роках XIX ст. безглузда теорія М. Погодіна 48), що нібито до XIV. ст. територія України була заселена московським народом і тільки татарська навала примусила його виселитись на північ і тоді тільки на його місце прийшли з-під Карпатських гір українці й заселили порожні степи України. Теорію Погодіна насамперед збив рядом статей український учений Мих. Максимович 49), О. Котляревський 50) і інші. 1882 р. вона знову була відновлена А.

48) "Записка о русском языке" писана в формі листа 1852 р. до І. Срезневського й надрукована була 1856 р. в "Известіях Академії Наук" т. V. і в тім же році в VII. томі "Изследованій" М. Погодіна.

49) а) "Філологіческія пісьма", "Русская Беседа" 1856; б) "Ответнія пісьма" р. 1858, там же; в) "О мнимом запустеніи України", там же 1857 р.

50) Білі лі Малорусси исконными обітателями Полянської землі или прішли із-за Карпат в XIV. в. "Основа", 1862.

Коли ж П. Лавровський підтримав Погодіна працями: а) "Обзор замечательнейших особенностей наречія малорусскаго в сравненіи с великорусским." Журн. Миніст. Нар. Пров., 1859. б) "По вопросу о южнорусском языке", "Основа" 1861. М. Максимович дав нову відсіч у листах: "Новіє пісьма к М. Погодіну о старобитности малорусскаго наречія". ("День" 1863 або див. всі праці Максимовича в III. томі "Собранія сочиненій Максимовича".)

Соболевським 51) у Києві. Але і в цій відновленій формі вона була відкинена цілим рядом видатних українських і неукраїнських учених. І коли сьогодні повторюють її ідею московські політики й науковці, то тільки із становища політично-загарбницького, а не наукового.

І ця то теорія в новій формі, що “України не було, нема й бути не може”, відбилась в історичній і мовознавчій науці, що ніби то мова українська є тільки наріччя (діалект) московської мови. В московській історії назва “Русь”, стара назва українського народу, пішла в гру політичну в т. зв. варязькій теорії, що ніби то вона постала з півночі від скандинавських варягів, що через Новгород прийшли до Києва і створили київську державу, тому й назва “руський” і “Русь”, то є назва цілої території Сходу Європи і від XVI стол. набирала церковного і державно-політичного сенсу цілого Сходу Європи, що в XVIII ст. Петром I. була узаконена в “Російській Імперії” з трьома народностями: великоруси, малоруси й білоруси. Тому то вся московська історична наука намагалась розпочинати історію Росії від Київської Русі, як органічної частини історії Росії. Історія московської літератури так само починалась тільки від найдавнішої доби Київської, що, на думку московських літературознавців, була органічною частиною літератури всієї Росії, себто складовою частиною історії російської літератури. Але це не була наука в стислом розумінні того слова, а політика в дусі московської імперіялістичної державности.

51) а) Реферат, прочитаний у Київськ. Історичнім Т-ві Нестора Літописця: 1) “Как говорили в Києве в XIV-XV вв.”; інші праці того самого автора: 2) “Очерки из истории русскаго языка”, Київ 1884; 3) “Лекції по истории русск. языка,” 1888 р.; 4) “Источники киевскаго говора”, 1885; 5) “К вопросу об исторических судьбах Киева”, 5) “Население Украины в XII. веке”, 1895.

А де ж була і яке місце займала в очах московських учених українська наука й українська наукова історія і література? Нігде й ніяке. В очах московських учених українська наука просто не існувала. Але найгірше, що цей погляд московська державницька наука прищепила науковцям усіх держав європейських, в тім числі й Англії й держав слов'янських. Була пущена в хід уся московська дипломатія й політика і великі суми грошей, щоб цей погляд прищепити. В цім дуже допомагала й польська націоналістична наука, щоб українська культура не існувала. Українські науковці в Росії не сміли на сторінках своїх праць не тільки боронити своїх поглядів у наукових публікаціях, але й ті публікації друкувати. Коли з'явилося Кирило - Методієвське Братство 1846 р. в Києві, що боронило відрубність і державницьку самостійність українського народу, воно було зліквідоване Москвою. Коли р. 1861 появилася український науковий орган "Основа", на сторінках якого боронено відрубність української культури. то цей орган навіть двох років не проіснував і був заборонений. Так само заборонялись наукові товариства, що хотіли ці проблеми розробляти. А московський міністр внутрішніх справ Валуєв р. 1862 на цілий світ заявив, що української мови й України не було, нема й бути не може. А р. 1876 наказом у Ємсі було заборонене в Україні і в цілій Росії всяке українське друковане слово, щоб в основі спинити розвиток українського письменства й української науки.

А про те українська наука існувала й розвивалась. Ніщо не спинило української науки й культури. Вже р. 1835 М. Максимович друкує студію про "Слово о полку Ігоревім", з XII. ст. і доказує його українське походження. В листах до М. Погодіна той же вчений в 50-х рр. доказує, що український нарід споконвіку жив на території України. А Іван Прижов 1869 р. надрукував у "Філологічних Записках" в Воронежі й окре-

мо видав працю "Малороссія в історіи и літературе с XI. по XVIII. в.", в якій, як бачим, з одного заголовка, історію української літератури він розпочинає від найдавніших часів князівської доби. Що ця праця була прихильно зустрінута в українських наукових і літературних колах, бачимо з того, що вона вже того самого року була надрукована в українським перекладі М. Вахнянина в "Правді", р. 1869, чч. 36-44.

Після цих праць, нарешті, московський учений О. Пипін у другім виданні (в першім р. 1865 він укр. літературу визнав тільки від Котляревського, себто від року 1798), дуже переробленім Історії слов'янських літератур (т. I., СПбург 1879 р.) історію української літератури починає вже від литовської доби. а попередню добу вважав "общім достоянієм обоїх отраслей русской народности", себто вважав, що українські науковці і московські вчені однаково мають право вважати Київську добу спільним добром і московської й української науки. Такий стан наукової думки був у Придніпрянській Україні.

І от в добу таких наукових змагань і здобутків виступив на поле наукової праці у Львові р. 1867 О. Огоновський. Правда, вже до О. Огоновського, як я вказував раніше, виступив р. 1848 Яків Головацький на з'їзді "Руських Учених" у Львові з доповіддю про українську мову й доказував її повну самостійність серед усіх слов'янських мов. Але, ставши москвофілом і перейшовши на державну службу до Московщини, свою ідею відрубности української культури він вже не боронив.

Ця наукова і національна честь припала О. Огоновському. Як переконаний український народовець і соборник у повнім розумінні цього слова, під впливом ідей Т. Шевченка, М. Шашкевича, передових членів Кирило-Методієвського Брацтва, як М. Костомарів і П. Куліш, і під впливом "Основи" та Старої Громади взагалі

він, О. Огоновський, переконаний, що наукова правда по стороні українських учених, на ґрунті і наукових здобутків Ф. Міклосіча і Шляйхера, став твердо на становищі: 1) повної відрубности укр. народу; 2) повної самостійности від найдавніших віків української мови; 3) ісконности життя українського народу на території України, яку він займає з-поконвіку; 4) державности українського народу і 5) відрубности й самостійности української культури, що була далеко старша від культури московської. З такого становища і ґрунту вийшовши, О. Огоновський зовсім природньо і на початку поставлену мною. від якого часу починати історію української літератури, без вагань вирішив, що історія української літератури розпочинається зовсім природньо тільки від найдавніших часів історично-державного і культурного життя українського народу, себто від Київської княжої доби X-XI. стол. І ця доба належить тільки українському народові і його культурі, і зовсім не належить до культури московської, яка витворилась на яких два-три століття пізніше. Правда, в XI. столітті почала розвиватися культура в Новгороді. Костомарів доводив свого часу, що й вона належить до української культури Київської, як її державна і культурна провінція. Але білоруси так само претендують на Новгородську культуру і вважають її своєю, себто білоруською. Московські вчені і Новгородську культуру вважають своєю. Як би це питання не вирішувалось, українські науковці, і в тім числі й О. Огоновський, на культурні здобутки Новгорода не претендували, хоч вони без жодного сумніву розвивались під сильним і єдиним впливом Київської, себто української культури.

Отже, О. Огоновський розпочинає свої студії з історії української літератури від самого початку її, себто від Київської доби. І перша праця, якою він ці студії розпочав, була "Правда Русская". Збірник най-

давніших прав руських з XI. віку. Погляд літературно-історичний! ("Газета Школьна", Львів 1875 р. ч. 13).⁵⁴⁾

Дальша студія О. Огоновського з княжої доби була "Слово о полку Ігореві." Поетичний пам'ятник руської письменности XII. віку. Текст з перекладом і з поясненнями видав Омелян Огоновський. У Львові. Накладом видавця, 1876 р". Ця оригінальна праця складається із передмови "Передні замітки", тексту "Слова" і його рівнобіжного перекладу, пояснень до тексту слова в цілому й окремих слів його, висловів, історичних імен і географічних назв, що в "Слові" є, і, нарешті, огляд слів після абетки, що в попередній частині автор пояснював.

Передмова до "Слова" є загальна студія, в осередку якої стоїть сам твір, як пам'ятка українського словесного мистецтва. Правда, в першому розділі цієї частини, під заголовком "Кілька слів про руську просвіту в XII. віці", О. Огоновський пробує з'ясувати стан просвіти на Україні в цій добі і проводить ту думку, що просвіта в XII. столітті в Україні була зовсім відмінна від просвіти в Західній Європі; але вона не була нижча від останньої. В Європі просвітою займались світські люди; в Україні — монахи. Тому в тій самій добі в Європі писали твори поети-мінезангери (в Німеччині), трубадури (в Провансі). Вони творили любовні лицарські пісні, історичні, сатиричні й дидактичні. І в той саме час ширились епопеї, як "Пісня про Ролянда" у Франції і пісні про Нібелюнгів у Німеччині.

В Україні поруч тих, що навертали на лад словесности церковної, візантійської, жила поезія простонародня, що своєю учителькою вважала матір-природу. Але ця остання поезія переказувалась з уст до уст

54) Цієї праці, на жаль, я не міг використати, бо не мав змоги її дістати.

потайки, бо цивілізація византийсько - руська їй ширитись забороняла. І цю чисто народню пісню відкрив у тій добі для нас автор "Слова о полку Ігореві". І стало диво: пісні тодішніх французьких і німецьких поетів давно забулись, а "Слово" стало твором подиву в Європі.

В другім розділі "Оповідання літописців про війну князя Ігоря" О. Огоновський пробує критично відтворити після всіх йому відомих текстів Літопису українського ту історичну подію, що лягла в основу "Слова", себто з'ясовує те історичне тло, яке так поетично змальовує автор "Слова".

В третім розділі під заголовком "Грясть Слова" автор викладає не так зміст твору, як властиво хід і розвиток акції, дії й образів "Слова", бої з половцями й відношення до походу кн. Ігоря природи й мітичних знаків і предзнаменувань.

Четвертий розділ "Важність Слова із сторони історичної" з'ясовує взаємовідношення між літописним оповіданням і "Словом", й автор студії приходить до висновку, що між подіями цих обох оповідань в головному зарисі є згідність; протиріччя в деталях дають ученому повну можливість ствердити, що автор "Слова" свою "повість" писав на основі подій і фактів свого часу. Правдиво з історичного становища зарисована й постать кн. Ігоря.

В п'ятому розділі "Поетична сторона Слова" проф. О. Огоновський визначає найбільшу поетичну вартість "Слова" в тім, що твір цей переховав усю красу української народньої поезії тієї доби, що й досі живе й чарує нас у піснях і думах українського народу. Поезія та жива, що й тепер зворушує нас. І в тім велика творча сила автора. Крім того, автор "Слова" виявив основний сенс і поезії Бояна, на якого автор "Слова" посилається, стародавні міти про богів і поганські ві-

рування з метою надати більшої поетичної оздобы для своєї пісні. Але О. Огоновський все таки підкреслює, що світогляд автора “Слова” не був поганський, а вповні християнський. Основний тон у “Слові” елегійний. Цю рису зазначає і сам автор “Слова”, означивши її висловом: “трудними словеси.”

Шостий розділ під назвою “Де-які замітки про автора Слова” з’ясовує постать автора “Слова”. Проф. О. Огоновський у цьому розділі приходить до висновку, що автор по імені залишився не розгаданим. Із самого твору можна довідатись, що він був сучасник кн. Ігоря (на основі вислову “по билінам сего времени”, Ігор “нинешний”, на основі заклику до князів автор сучасник і навіть учасник тих подій). “Слово” було написане в 1185 — 1187 рр. Автор — особа світська, а не духовна. І вчений припускає навіть, що автор “Слова” належив до двірської дружини Ігоря. Виявив гарячу любов до батьківщини.

В сьомім розділі “Характеристика кн. Ігоря” О. Огоновський намагається по літописах відтворити й життя кн. Ігоря. Характеризує його, як героя, повного обов’язків і патріота й підносить його навіть до ідеалу князя тієї удільної доби. Але вчений чомусь, у супереч попереднім дослідникам “Слова”, не добачає у “Слові” політичної ідеї єдності Руси, що зовсім не згідне з самим твором.

Восьмий розділ “Слово є твором зовсім оригінальним” є порівнююча студія “Слова” з Піснями Осіяна і з іншими творами, до яких прирівнювали попередні дослідники “Слова” і доказували впливи їх на “Слово”, як наприкл., В’яземський⁵⁵⁾ вбачав у “Слові” відгомін грецьких і тракійських переказів і доводив навіть впливи на наш твір творчости Гомера й Еври-

55) “Замечанія на Слово о полку Игореві”, що почала друк. ще 1851—53 р.

піда, грецьких письменників. В. Міллер⁵⁶⁾ виводив впливи візантійського епосу в болгарськiм перекладі, як Дигеніс Акрит. О. Огоновський заперечує ці всі впливи й доводить, що “Слово” є твір зовсім оригінальний.

Дев'ятий розділ під заголовком “Язык Слова” присвячує О. Огоновський мові “Слова”, звуковій стороні його (звучні), морфології (творенню закінчень і пнів) і складні його, і визначає багато оригінальних форм будови речення в залежності від відмінків.

В десятім розділі “Окраси Слова” вчений досліджує стиль “Слова”, як порівняння, метафори й гіперболи у вислові, але спиняється зокрема на порівняннях і визначає їх аж три типи; ці поетичні окраси, на думку вченого, сміливі й надзвичайні по мистецькій красі.

В одинадцятім розділі “Форма Слова” дослідник доводить, що автор “Слова” не в'язався з віршовими правилами метрики; а рима його спорадничного вірша спонукує вченого прирівняти “Слово” до українських дум і признати його “українською думою XII. століття”.

Дванадцятий розділ “Історія відкриття Слова” викладає історію винайдення “Слова”, відписів з нього, втрати рукопису під час пожежі Москви 1812 р. Далі, з'ясовує те недовір'я до “Слова” де-яких перших його дослідників. Для вченого немає жадного сумніву в тім, що “Слово є пам'ятка дійсно XII. стол. В доказ наводить вплив “Слова” на московський твір XIV. стол. — “Задонщина”.

В останнім розділі тринадцятім під назвою “Видання й переклади Слова” О. Огоновський з'ясовує історію видань “Слова”, історію всіх відомих йому перекладів твору на мови: українську й московську й, на-

56) “Взгляд на Слово о полку Игореві”, 1877.

решті, викладає літературу, що досліджувала “Слово” під назвою “Історичні замітки й розправи о Слові” Вся ця передмова чи вірніше вступ виложений на 44 сторінках (усі тринадцять розділів).

На дальших 23 сторінках О. Огоновський подає текст “Слова” й поруч на другій сторінці тієї самої картки — його точний прозаїчний переклад. Це між іншим перший повний український прозаїчний переклад. Така друга частина праці.

Третя частина студії подає “Пояснення”, себто витлумачення незрозумілих слів. Для зрозуміння суті цих пояснень подам кілька прикладів. Наприклад, як О. Огоновський вяснює саму назву “Слово”. Слово, на думку вченого, може бути церковна проповідь і світське писання. Слово відповідає грецькому “логос”, що означає історію взагалі й поодинокі книги історичні, напр., Геродота і книга писання прозаїчного і книга твору поетичного. Назва “логос” — звичайне правдиве оповідання. Тому й автор назвав свою повість або історичну пісню “Словом”, бо не міг співати по вигадках Бояна, а зображував реальну дійсність.

Вислів “начяти трудніхь повістей” і в нім вираз “труднихь” вчений з’ясовує так: повісті ті названі *трудними*, себто жалібними, сумними, з огляду на те, що зміст так “Слова”, як і майже всіх історичних пісень пізніших, сумний, невеселий. Що слову *трудний* можна надати таке значення, доказом є слово *трудь*, котре безперечно значить горе, жаль, смуток.

Ім’я *Боянь*, по думці О. Огоновського, означає ім’я славного поета кінця XI. або початку XII. віку. Він співав пісні про Ярослава, Мстислава Володимировича і про Романа Красного, внука Ярослава Володимировича. Мабуть звеличував і Всеслава, князя полоцького. У “Слові” наводиться й один приспів Бояна, присвячений згадці цього неспокійного князя. Боян ве-

личається в Слові “віщим”, “Соловієм старого времени”, “внуком Велеса” і таким поетом, що складав свої пісні своїм стародавнім ладом. Отже, Боян — особа історична. А. Міцкевич гадав, що слово Боян є ім'я особи видуманої, що репрезентує народню поезію слов'ян. В'яземський думав, що Боян — взагалі поет й автор міг мати на увазі навіть Гомера або якогось слов'янського поета, рівного Гомерові. Але найправдивіша думка Афанас'єва 57), що твердив, що Боян є співак, чарівник і музикант — вкупі, як пізніше бандуристи. У болгар Боян обдарований віщою силою. Хоч слово Боян — ім'я загальне, але автор міг означити співця відомого, що в очах сучасників був відомий і славний.

Я довше спинився на цій праці О. Огоновського, бо вона є властиво єдина наукова монографія вченого. І по ній ми можемо спостерігати ту методи, якою він опрацьовував “Слово”.

Вже проф. Мик. Сумцов 58) відзначив велике наукове значення цієї праці. І справді, про “Слово о полку Ігореві” це перша суцільна наукова праця, написана українською мовою. В ній О. Огоновський користується двома методами: філологічною і критично-естетичною. Філологічна визначається в докладній інтерпретації поодиноких мало зрозумілих місць тексту “Слова”. Ця сама метода була застосована і до деяких розділів передмови (“Язык Слова”), в яких автор обговорював мовні властивості “Слова”. А передмова О. Огоновського, — то є дуже талановитий на той час і дуже конструктивний критично-естетичний розбір твору, як мистецької літературної пам'ятки. Можна

57) “Поетическія воззрѣнія слав'ян на природу”.

58) “Коротка історія літератури руської, О. Огоновського”, — Київська Старина 1887 р., кн. 2, ст. 345—349.

заперечувати деталі оцінки; можна відзначити не повне знання тодішньої наукової літератури, на що вказував і М. Сумцов; але в цілому оцінка "Слова" зроблена повно, докладно й оригінально.

До "Слова о полку Ігореві" О. Огоновський вертався пізніше ще два рази: в "Хрестоматії Староруській" 1881 р., де в скороченні і популярнім викладі й коментарі учений подав текст "Слова", передмову й коментар. Другий раз у популярнім викладі в першій "часті" своєї "Історії літератури руської" 1886 р. В цій останній праці деякі питання автор уточнив і довів наукову літературу до 1884 р.

"Хрестоматія Староруська" р. 1881 вводить уже в широку ділянку праці О. Огоновського, в ділянку історії української літератури. Правда, вона ще не дає історичного розвитку української літератури, а подає тільки в хронологічному порядку за століттями твори з старої української літератури, починаючи від X стол. аж до кінця XVIII стол. Але до кожного твору автор подає історико-літературний коментар з характеристикою його, текст самого твору і пояснення до тексту. В кінці праці О. Огоновський прикладає огляд історично-літературний, як синтезу того, що подав учений до поодиноких творів і кидає ретроспективний погляд на минуле літературного доробку до кінця XVIII ст. І закінчує "Хрестоматію" своєю "Додатком граматичним", себто граматикою старої української мови, яка на ті часи, по думці Ів. Франка, була дуже цінною.

Ця праця О. Огоновського появилась замість Хрестоматії Як. Головацького, що була опрацьована в дусі "об'єдинительнім". Тому поява "Хрестоматії" О. Огоновського в Галичині визначала великий поступ. Правда, в цій праці вченого можна заперечувати уміщення текстів не-літературних пам'яток, як Договори з Греками, як Руська Правда, грамоти, різні старі граматич-

ки, лексикони; можна жалувати, що в ній відсутні твори Івана Вишенського, "Тренос" Мелетія Смотринського, твори Некрашевича, трагедо-комедія "Владимир" Т. Прокоповича, "Милость Божа Україну свободившая", інтермедії, ряд віршів, твори Сковороди і т. д.

Все таки й така "Хрестоматія" на 80 рр. ХІХ. ет. була новим і поступовим явищем. В Україні тоді заступала "Историческая Хрестоматія" Буслаєва, хоч дуже добре зложена, але в ній була половина творів московських.

З історії української літератури ще можна назвати такі загальні огляди О. Огоновського.

1. "Короткий погляд на історію літератури руської від Татарщини до кінця ХVІІІ. стол." — "Зоря" 1881, ч. 21 — 24.

2. "Русини під взглядом етнографічним, історичним, літературно - історичним", — "Діло" 1886 р.; переклад з німецької мови. І в ній є історичний огляд й української літератури.

3. Неопублікованою залишилась: "Die Geschichte der ruthenischen Literatur in Galizien", що була призначена для видавництва "Oesterreich in Wort und Bild".

VІІІ. ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Останній твір проф. О. Огоновського з історії української літератури це його монументальна праця "Історія літератури руської". Розпочата була вона друком на сторінках часопису "Зоря" 1886 р. і друкувалась аж до смерти автора 28 жовтня 1894 р. і є не закінчена.

На 347 сторінці в кінці шостого тому редакція "Зорі" надрукувала таку примітку: "На сім кінчиться "Історія літератури руської" пок. д-ра Ом. Огоновського, котрої довести до згаданої мети не дозволила йому несподівана смерть. Не знайшовши між рукопися-

ми Небіжчика продовження, ми уриваємо її на тім самім місці, що й покійний Автор”.

Іван Франко свідчить, що це були виклади О. Огоновського у львівськiм університеті в незміннiм стані. Обіймає ця праця шість великих томів, більше як три тисячі сторінок (3096 сторінок). Сам автор ділить свій курс на 4 частини: “част. I.” обіймає 1-ий том, що вийшов 1886 р; “част. II.” обіймає 2 “відділи” чи два томи, що вийшли з друку в 1888 і 1889; “част. III.” складається теж із двох “відділів” чи двох томів, пер. вийшов 1891 і другий, 1893 р.; і нарешті “часть IV.” в однім томі, надрукована 1894 р. Отже це шоститомовий курс “Історії української літератури” О. Огоновського. Навіть росіяни не мали такої багатотомової “Історії русскої літератури”. Компендіум Полевого — два великих томи і Порфір’єва “Історія русскої словесности” у трьох томах і Шевирьова — в чотирьох частинах, Галахова — в трьох томах. “Історія Російськ. літератури” А. Пипіна в 4 томах вийшла вже після смерті О. Огоновського. Історія польської літератури Хмельовського в 4-ох томах. Не було більшої праці з історії літератури і в інших слов’ян. Українська культура й наука мала шоститомовий курс української літератури О. Огоновського. Справді, велике національне діло й одиноке серед слов’ян.

Поява цього твору буде особливо зрозумілою, коли уважати, серед яких наукових і політичних обставин О. Огоновському приходилось писати свою “історію”.

Наукова історія української літератури тоді щойно народжувалась. Невеликі статті й огляди з літератури Костомарова, Куліша, Олекс. Котляревського були першими спробами оцінки творів української літератури в історичній перспективі. Праці Петраченка, Прижова, Волинця й перша спроба в 60-их рр. Пипіна тільки визначали історію української літератури і то

тільки нової (Піпін). Стара література була ще під трьома замками в московських учених, як інтегральна частина московської літератури. Щойно у другім виданні р. 1879 Піпін спробував посунутись трохи в стару українсько-литовську добу. Новим словом з цього боку були праці М. Петрова: 1) "Кіевская искусственная литература XVII — XVIII вв., преимущественно драматическая (2-ге вид.". Очерки из истории украинской литературы XVII—XVIII веков" Київ 1911.). 2. "Очерки истории украинской литературы XIX. столетия" Київ 1884. У "Вступі" до цієї останньої автор констатує ворожість московських учених і московської влади до українських науковців і їх праць, через що вони мусіли друкувати свої праці за кордоном і під псевдонімами. Праці М. Петрова були суто-наукові, але все ще розроблялись в аспекті впливів московської літератури. Кожен московський учений, навіть А. Піпін, розглядав історію української літератури, як літературний рух провінціальний великої і всеохоплюючої літератури московської.

І проф. О. Огоновський перший розбиває цей найганебніший вузол московської науки, що йшла в парі з поліційною заборонаю, і розбудовує історію української літератури на таких основних засадах: українська література є продукт окремого й самостійного українського народу, що розвивався культурно, історично, етнічно і мовно незалежно від найдавніших часів його історичного життя. У "Вступі" до 1 тому своєї праці О. Огоновський пише: "Літературу свою має той нарід, у котрого є своя історія, свій питомий світогляд і своя мова. У такого народу не запропасться життя літературне, хоча б він і втратив самостійність політичну, бо живе слово не загине мимо ворожих змагань тих, що принадою "об'єдиненія" морочать дух слабших незрячих братів" (ст. V.). Після того автор авторитетно стверджує: 1. нарід український був від най-

давніших часів самотійним, державним, але молодший і дужчий брат присвоїв собі його народню назву "Русь", користується його стародавньою літературою й голосить світові, що Русь - Україна є настоящою Россією".

2. З цього випливала друга підвалина, на якій О. Огоновський розбудовує свою історію української літератури: література українська є зовсім окрема від літератури московської і старша від останньої, бо, як вияснив О. Огоновському М. Костомарів⁵⁹): український нарід є зовсім окремий від московського. Коли є дві народності: українська і великоруська, то український народ є чужий народові московському. Чужі вони один одному від того часу, від якого в історії вони суть звісні, себто від віку ІХ., а нарід Галичини і Волині від віку ХІ.

3. З цього випливає і третя підвалина для О. Огоновського: Історію української літератури необхідно починати не від І. Котляревського, як думали всі московські вчені, не від литовсько - української доби, як в решті - решт додумався Пипін, а від найдавніших часів історичного й літературного життя українського народу, себто, від Х. — ХІ. століття.

І перший том свій "Історії української літератури" від цієї доби О. Огоновський і розпочинає. Визначивши у "Вступі" методологічні засади для свого курсу і вихідний пункт, звідки треба історію української літератури розпочинати, О. Огоновський у "Передніх замітках про історію літератури взагалі" пробує для себе визначити і ближчі історично - літературні завдання, завдання із становища методологічного для автора дуже важні, а саме розподіл свого курсу на періоди. І от, з погляду цієї методологічної проблеми, О. Огоновський у "Вступі" до першого тому приєднується до думки вчених, "що література кожного народу

59) Не раз згадувані вище праці М. Костомарова.

є душею народнього життя, та що історія літератури є образом духового життя в народі. Але тільки в тій літературі, що розвивається правильно з поглядом на життя народу. Руська ж (тобто українська) література письменна являється душею народнього життя тільки в періоді новішій, коли писателі українські стали дійсно хиснутись мовою і світоглядом люду. До Ів. Котляревського література письменника не була народньою, тому що розвій її спиняли три елементи: 1. церковно-слов'янська візантійщина; 2. культура польська з середньвічною наукою схолястичною; 3. Безпросвітня кормига царства московського”.

В наслідок таких історичних умов старі письменники відійшли від мови народу в бік церковнослов'янщини, і ні один володар України, починаючи від Володимира Великого аж до зруйнування Січі Запорізької не просвітив України рідним словом і питомою наукою, і майже ні один грамотій не писав нічого такого, що могло б просвітити незрячих братів. І неграмотний люду жив своїм життям, співав собі колядки й думи та розповідав собі давні казки, зберігаючи в тих творах переказ своїх дідів. А книжники письменні жили осторонь від люду, списували збірники, слова, послання та інші речі князям, єрархам і панам на потіху, а нарізд творив свою словесність, що жила довгі віки в його устах.

Вияснивши теоретично, що тільки в сфері і під впливом народнього світогляду, його поетичної творчости і взагалі культури може творитись, рости і розвиватись справжня українська література, цей культурно-народницький принцип О. Огоновський кладе в основу своєї історично-науково-літературної ідеології, і тільки із становища його розробляє всю українську літературу від її найдавніших початків. Тому вся історія української літератури розподіляється на два великих епріоди: перший, до Котляревського ненародній, бо розвиток його був неприродній і неправильний.

Другий період — від Івана Котляревського, від цього реформатора “нашої словесної життя”, пише вчений, починається зближення вчених і письменників до народу й тому весь цей період аж до останніх часів називає він народнім.

Цей чисто народницький світогляд Огоновського йде в парі із загально-народницьким рухом 60-70 років української інтелігенції, об'єднаної в Старій Громаді. Але сам історико-літературний критерій, що впливав із цього принципу був ним вироблений в першу чергу під впливом літературно-критичних статей П. Куліша, що друкувались в “Основі” за 1861—62 рр., в “Хаті” за 1860 р. Куліш власне обгрунтував чисто народницьку теорію етнографічного реалізму в літературі і критиці й захопив нею й О. Огоновського. Насамперед Куліш вимагав, щоб у творах письменника не було видумок (як у “Вечорах” М. Гоголя); те, що оповідається, не повинно розминатись із дійсністю. Джерелом творчості для П. Куліша є т. зв. “вчувство-ваніє в народ”, відчуття народнього духа й переняття народницькою свідомістю. Письменник-етнограф, що переймає на себе образ молодичь, дівчат, бабусь наших (так писала Марко Вовчок) і грає так, що не вгадаєш, що взяте з натури, а що витворене самим автором; письменник мусить відчутти гідність народнього характеру, як це відчув у своїх творах Квітка-Основ'яненко. Від таких літературних творів кращі тільки пісні народні й устна народня проза, бо в них нарід говорить сам безпосереднє. А що ближче до народу, те досконаліше. Що О. Огоновський перенявся цими думками, свідчать його праці про творчість Т. Шевченка і праця про “Слово о полку Ігореві”. А ось і власні думки його із статті 1872 р. про посланіє Шевченка “До Основ'яненка”: “Квітка і Шевченко — то два імені народні, з котрими доля нашої літератури в'яжеться. Вони оба суть наче стовпи, красуючися в святині

просвіти народньої. Справедливо, отже, каже Куліш ("Хата" 1860 р., ст. ІХ.): "Квітчина пам'ять буде свята вівіки поміж нами; він самостійно зрозумів серцем, що то за диво праведне — наші селяни; він зробив теж саме для прози, що Шевченко для стиха українського; він так само спостеріг і переняв поезію щоденної сільської мови, як Шевченко — поезію народньої пісні". — Обидва ті мужі, додає О. Огоновський від себе, як обновителі упадаючої батьківщини, не станули б так високо, наколи б їх не був оживляв дух давнішої прадідної слави" ("Правда", 1872, ст. 431). Подібне читаємо і в праці про "Слово о полку Ігореві": "Незвісний нам по імені автор *переймився* так живо тою поезією простонародньою, що представив прекрасний образ давньої бувальщини". Оце і є оце Кулішеве "вчувствованіє". З цього народницького принципу випливає й естетика О. Огоновського: "що ближче до природи, те дооконаліше". Тепер зрозуміло буде, чому вчений період української літератури до І. Котляревського називає неприроднім, неправильним і ненароднім. І перший том присвячує О. Огоновський оцьому ненародньому періодові історії української літератури. Як бачимо, принцип розподілу на два основних періоди дуже суб'єктивний і не науковий, бо вже одне "Слово о полку Ігореві" ХІІ. в. такий розподіл заперечує; але відповідає світоглядові Огоновського й духові тодішнього народництва.

Пристапивши до викладу історії української літератури до І. Котляревського, О. Огоновський в цілях дидактичних розподіляє цю "ненародню" добу ще на чотири періоди: 1. Від початків українського письменства, від Х. стол. до татарського нападу на Україну, себто до половини ХІІІ стол. і називає автор його слов'яно-руським; 2. Від татарської навали до сполуки Південно-Західної України з Польщею (1386 р.), себто до кінця (майже) ХІV. стол. Це період упадку лі-

тературного життя; 3. Від 1386 р. до заснування Києво - Могилянської колегії в Києві, себто до 1632 р. Це період польсько - руський; 4. Від заснування К. - М. Колегії до Ів. Котляревського. Це період — схолястики.

Далі, О. Огоновський розробляє в загальному хронологічному нарисі історію української літератури до Котляревського. Але тільки через своєрідну класифікацію матеріалу в кожному періоді цей хронологічний порядок порушується. Наприклад, в кожному періоді автор літературні факти розподіляє так: А. Література церковна, що ділиться на а) "писателі", б) збірники та інші пам'ятки. Б. Література світська з тим самим розподілом.

Коли цей перший том появився в друкові, він викликав досить рецензій. В. Коцовський ("Зоря", 1887, стор. 124) зустрів його дуже прихильно. Прихильною, але річевою рецензією, зустрів її і Микола Сумцов. Останній критик вважає, що розподіл її на чотири періоди не є вдалим. Найбільші сумніви рецензента викликав третій період, властиво назва його. На думку М. Сумцова, національна свідомість письменників і народу в цім періоді була така велика, що виявила до Польщі навіть відразу у всім укладі її життя, віри й мови. Тому М. Сумцов пропонує назвати його не польсько - руським, а греко - руським через сильний вплив візантійської школи. По суті праці рецензент констатує, що 1 і 4 періоди є неоригінальні в порівнянні з працями інших авторів, а компілятивні. Оригінальність і наукову вартість М. Сумцов визнає за третім періодом, який розроблений самостійно і є оригінальний. В другому періоді оспорює М. Сумцов приналежність до української літератури митрополита Кипріяна і володимирського єпископа Серапіона. Так само, як і в третьому періоді, до української літератури не належить митрополит Фотій. В 4 періоді визнає рецензент добре розробленими українські місте-

рії, інтермедії і вертеп, далі літописи козацькі й інші. І взагалі в кінці М. Сумцов визнає, що праця О. Огоновського є дуже корисна з окрема для Галичан. “Ніщо так не підносить національної самовідданости, як знайомство з літературою і словесністю рідного народу, що виявляють ідеальні стремління кращих людей”. І не тільки поширює й поглиблює, пише далі Сумцов, почування поваги до народу, як до колективної моральної особи, але й обґрунтовує це почуття на міцних і розумних основах: поширюється світогляд, поліпшується мораль, і в наслідок наступає зв'язок між інтелігенцією й народом; а таке зближення веде до поліпшення й поєднання на ґрунті цивілізації й культури 60).

Вельми прихильно оцінив працю О. Огоновського проф. Брікнер із Берліну 61): Хоч коротко історія української літератури опрацьована, але в ній автор використав на ті часи найновішу літературу. Й. Третяк⁶²⁾, проф. Краківського Університету признає велику й муравлину працю О. Огоновського, але закидає йому тенденційність в імені відрубности українського народу і його культури, як супроти москалів, так ще більше супроти поляків: не визнає жадного позитивного впливу польської культури на українську, а в поляках бачить тільки панів, і взагалі виявляє до польської культури тільки нехоть і відразу.

Але особливе місце серед рецензентів праці Огоновського займає велика стаття А. Пипіна під заголовком “Особая история русской литературы” (“Вестник Европы” 1890, т. V., ст. 241 — 274). Починає він здалека свою статтю, від національних провінціаль-

60) “Коротка історія літератури руської О. Огоновського”. “Кієвская Старина”, 1887, кн. 2, ст. 347 — 349.

61) “Archiv fuer Slavische Philologie” — Відень 1887, X, ст. 599-602.

62) “Kwartalnik Historyczny” — Краків 1894, ст. 109.

них літератур Франції, Німеччини й Росії і вказує на "українофільський" рух, в якому реакційні чинники російського суспільства й поліції побачили небезпеку в українським сепаратизмі. Почались переслідування. І от, у цю добу реакції в Галичині твориться культурний осередок поруч москвофілів, т. зв. народовців, що стали виразником "южно - русскаго племени" (247). Галичина стала центром "малорусской народности". І в цій то Галичині є відомий учений Огоновський, і він то випустив крамольну працю, що зродилась справді вже, як явище "малоросійського сепаратизму". І обертає всю силу свого критицизму проти "Вступу" і "Передніх Заміток", в яких найбільше не подобається Пипінові, що Огоновський назвав українську літературу "русскою". Та ж назва ця належить тільки літературі російській, а українці можуть вповні задовольнитись межами провансальства чи плятдойчівського "провінціалізму". Самим курсом праці О. Огоновського Пипін не цікавився. Його заболів сепаратизм ученого. Але заперечив думку Огоновського, щоб українську літературу починати з Київської доби.

Пипінові дав дуже добру відповідь Уманець ("Зоря", 1891, ч. 21), а трохи пізніше й сам О. Огоновський "Моєму критикові", Львів 1890, в якій збив погляди Пипіна, аргументуючи свої позиції думками того самого Пипіна в його раніших працях. Але відгомін цієї полеміки був великий, бо в цю дискусію "южан и северян" (вислів Пипіна) пізніше втрутився Ів. Нечуй-Левицький "Українство на літературних позвах з Московщиною" — Баштовий Іван, Львів 1891), а ще пізніше пригадав Пипіну К. Михальчук, написавши йому "Открытое письмо к А. Н. Пипину". Київ 1909 р. В наслідок такої гарячої полеміки ці основні погляди Огоновського залишилися незбитими. І вони лягли в підвалину всіх дальших курсів Історії Української лі-

тератури (С. Єфремова, Б. Лепкого, М. Возняка й Мих. Грушевського й інш.

Дальші томи свого курсу О. Огоновський почав розробляти на зовсім іншій основі, а власне на основі розподілу всіх творів літератури по родах поезії за "Поетикою" Аристотеля: лірика, епос і драма, а пізніше вводить новий рід поезії, поетикою вже не передбачений, — т. зв. проза, що обіймає два останніх (4 - 5, або 1 - 2 відділ часті III.). Але, коли приглянутись ближче до схеми автора, то можна бачити тільки дві загальних групи творів народ. періоду укр. літератури.

А. Поезія і Б. Проза. І в такому розподілі виходить, що проза: оповідання, повісті, романи ніби не є поезія, бо поезію обіймають два томи часті II., а прозу — два томи часті III. Отже, в такому розподілі Огоновський ніби відступив від свого попереднього історичного плану. Раз учений ступив на цей новий план класифікації літературних творів, то пішов він у цім напрямі далі: поезію розподіляє на а) поезію епічну, б) поезію ліричну і в) поезію драматичну. Прозу таксамо, видно, мав розподілити на групи, бо вся Часть III. його Історії стоїть під рубрикою а) і під назвою: "повісті"; Отже, коли біля відділу "Повісті" стоїть почислення: а), то це значить, що мало бути і б), себто дальша проза, як оповідання чи ще щось, бо Часть IV., себто том VI., розпочинає новий відділ: "Література наукова". З цього виходить, що одна чи більше груп якось випали із уваги вченого.

Таким чином, Часть I. Огоновський розробив на засаді історичній. В дальших частинах, від Котляревського починаючи, спочатку вводиться принцип формальний: увесь літературний матеріал розподіляється по родах поезії і тільки в кожному роді проводиться план історичний. По суті автор історичного принципу додержується, але вже в роздробленому плані. Але, поклавши в основу свого плану творчість, т. зв. пое-

зію, Огоновський мусів би й дотримуватись цього пляну досліджувати тільки поетичні твори, розподіливши їх по родах і жанрах. В дійсності О. Огоновський кладе в основу не поетичний твір як такий, а письмен. в цілому з його біографією і цілою його творчістю в хронологічній зміні письменників один за одним в тім чи іншій роді поезії або прози. Наприклад, коли автор викладає в розділі епічна поезія про Котляревського, то подає його не тільки життєпис і студію про поему "Енеїда", але опрацьовує і його драматичну творчість, яка фактично належить до іншого розділу: драматична поезія. Коли в розділі лірична поезія вчений викладає про Т. Шевченка, то після життєпису розбирає в першу чергу його всі поеми, балади, що належать до епічної поезії, а саме лірику поета зводять тільки до звичайного переліку його ліричних творів і їх назв. Коли в відділі прози викладає про літературну діяльність О. Кониського чи М. Старицького, чи Б. Грінченка, чи Франка, то після життєпису їх викладає їх ліричну творчість, драматичну й нарешті подає їх прозу: повісті й оповідання. Отже, це все свідчить про те, що О. Огоновський хотів створити історію української літератури в оригінальній і ще небувалій пляні, але на такий курс не вистарчило йому методологічної підготовки на те, щоб той плян здійснити. В процесі праці вчений розгубив всі свої формальні засади для будови й архітектонічного викінчення свого курсу. Я не буду повторювати й тих помилок, на які свого часу вказував Франко": 1. не автор володіє матеріялом, а матеріял панує над автором; 2. важнішим письменникам уділено менше місця, як друго- і тртьорядним. Наприклад Котляревському уділено 12 стор., М. Шашкевичеві — 20, М. Вовчкові — 24, Федьковичеві — 23, Квітці -Основ'яненку — 38, а В. Барвінському (другорядному письменникові) — аж 26, Шевченкові — 67 стор., Б. Грінченкові — 55, Кулішеві — 72, а Франкові ще за жит

тя його найбільше, аж 78 стор. І цим фактом здивував самого Франка. Правда, О. Кониський у "Ділі" за це похвалив О. Огоновського, підкресливши його надзвичайну об'єктивність критики, хоч цю останню треба шукати деінде: в розгляді та оцінці самих творів. А втім якраз найслабіше місце праці О. Огоновського.

Найбільше місця уділяє він життєписові письменника, на другім місці стоїть переказ змісту кожного твору письменника і на останнім місці подається його оцінка. І, в решті-решт, Історія української літератури О. Огоновського вийшла компендіюмом біографій і змісту творів письменників.

Другим методологічним прогріхом праці О. Огоновського є те, що всі письменники беруться ізольовано від місця, доби й самих себе без жадного духового зв'язку, в суміш галицьких письменників і наддніпрянських без жадного територіяльного принципу чи їх між собою літературних взаємин, чи літературної школи. Правда, автор хотів доказати хорошу ідею, як іронічно зазначив Пипін, що і галичани й наддніпрянці творять одну цілість, але на жаль, оцієї цілості і не проведено. А її можна було би провести у світлі впливів чи ідеологічних і літературних взаємин, скажемо Шевченка на цілу низку письменників сучасних йому і пізніших; Квітку - Основ'яненка і М. Вовчка на пізніших прозаїків і т. д. Тоді, справді, була б єдність органічна.

Але, крім оцих негативних сторін, яких в "Історії літератури руської" О. Огоновського досить — історія його має ще більше і позитивних сторін. Сам факт її появи на тім, повнім запустіння, полі української науки є явище вельми позитивне. Справді, праця Огоновського розкриває таке багатство української літературної творчості, якого ніхто з широких кругів і навіть літ.-знавців і не підозрівав. Далі, праця ця вперше і надзвичайно ясно ставить відрубність українсько-

го народу і його літератури від московської, як окремої галузі історичної науки від самих початків. Крім того, О. Огоновський вперше виразно ставить найосновнішу методологічну проблему, що початок історії української літератури ховається на самому початку княжої доби (X. — XI. століття). Разом із тим О. Огоновський підкреслює колосальну вагу найтіснішого зв'язку і взаємин між письменником і народом, між індивідуальною поезією й устною, народньою. Огоновський в своїй праці майже вичерпує весь літературний матеріал, йому приступний, не пропускаючи ані одного не тільки більш-менш помітного, але навіть і початкуючого поета, уділяючи йому місце у своїй історії. Старанно визбирує джерела для життя письменника і його творчості; коли не має такого, то звертається до самих авторів, що живуть, а коли померли, то до їх кривних, рідні, приятелів (напр. про Марка Вовчка — до Куліша). З цього становища першорядности джерел, як автобіографії, листування автора праці з письменником (Нечуй - Левицький, Куліш, Грінченко, Панас Мирний і т. д., і т. д.), — все це надає праці О. Огоновського її першоджерельности і сталого твору, що не старіється в цім саме сенсі для кожного дальшого історика і дослідника. В цім заслуга, О. Огоновського безперечна.

І так зв. зміст творів, ніби сурогат твору, але для студентів і для тих, хто не може прочитати сам твір, праця Огоновського буде добрим джерелом для обізнання з творами української літератури.

Нарешті, твір О. Огоновського — величезне національне діло, з якого постать автора і вченого виступає, як постать великого патріота, преданого українській науці, культурі й українській справі взагалі: народник, що інтереси народу і його духової культури ставить вище всього; Соборник, якому цілість України, самотійність від найдавніших часів, цілість культури всього

народу, єдність дужова, — все це ті вартості, що впливають із усієї його діяльності, як українського ученого і громадянина. В цім сенсі О. Огоновський у найтяжчі часи життя цілого українського народу гідно заступав інтереси його культури й науки на протязі майже трьох десятиків літ.

Все це промовляє за те, що твір його, хоч у добрій половині своїй уже застарів, хоч нові матеріяли, нові студії, нові письменники почасти заступили його ідеологічні й літературно-критичні погляди, але в головнім праця О. Огоновського ще не втратила і, думаю, не втратить ніколи своєї джерельної ваги. Це не тільки мій погляд. Так думають усі його біографи (І. Кокорудз 63), О. Макарушка 64), Ів. Брик 65), К. Чехович 66), Б. Лепкий 67), С. Єфремов 68); так думав навіть І. Франко 69), що багато в дечім з Огоновським різко розходився, навіть М. Повлик 70), що за життя Огоновського поборював і навіть М. Драгоманів — антипод Огоновського на науковім полі і противник на полі політичнім — дивився на діло Огоновського, як корисне для Галичини 71).

63) Не один раз вище згадувана праця.

64) "Омельян Огоновський. Його життя і діяльність". Львів 1895.

65) "Омельян Огоновський. У століття народни великого громадянина". Львів 1933.

"Слово", ч. 2., Львів 1937, ст. 98.

67) "Начерк Історії Української Літератури", кн. I., ст. 19.

68) "Історія українського письменства", т. I., ст. 40 - 42. Київ - Ляйпціг 1924.

69) Франко писав "Історія літератури руської" на довгі літа буде невичерпаним скарбом багатоцінних біографічних й історично - літературних фактів і подробиць", ("Зоря" 1893, ст. 37).

70) З приводу смерті Огоновського М. Павлик писав Драгоманову: "Жаль робітника і (совісного) точного чоловіка". "Переписка..." т. VII., ст. 143.

71) Ось що писав М. Драгоманів М. Павликові про Огоновського: "Історія літератури Огоновського має вартість лишень

Історія Української Літератури О. Огоновського це справді невмирущий пам'ятник йому на всі часи життя й розвитку української науки й культури, як піонера української науки в Галичині.

як звід матеріялу про галицьких писателів і то через те, що досі й такого не було". Там же, ст. 155-156. І це вже признання позитивної праці Огоновського найбільшим його противником.

44. Вол. Дорошенко: Літературно-науковий Вісник. Авгсбург 1948. Ціна \$0.75.
45. А. Животко: Нездійснені пляни видання українських часописів. Авгсбург 1949. Ціна \$0.50.
46. Ю. Сірий: Із спогадів про українські видавництва. Авгсбург 1949. Ціна \$0.50.
47. Н. Осадча-Яната: Лікарські рослини, що їх уживає населення Правобережної України в народній медицині. Авгсбург 1949. Ціна \$0.75.
48. Г. Криницький: Вінклерівські химери та бурдони й проблема організму як цілого. Авгсбург 1949. Ціна \$0.50.
49. Дм. Зайців: Матеріали до пізнання фавни жуків-скрипунуватих Лемківщини (Лісових Карпат). Авгсбург 1949. Ціна \$0.30.
50. Дм. Дорошенко: Розвиток української науки під прапором Шевченка. Вінніпег 1949. Ціна \$0.50.
51. Б. Крупницький: Мазепа в світлі психологічної методи. Авгсбург 1949. Ціна \$0.30.
52. О. Оглоблин: Нові матеріали до історії повстання Петра Іваненка (Петрика). Авгсбург 1949. Ціна \$0.30.
53. Н. Василенко-Полонська: Палій та Мазепа. Авгсбург 1949. Ціна \$0.30.
54. Л. Білецький: Віруючий Шевченко. Вінніпег 1949. Ціна \$0.50.
55. Б. Крупницький: Гетьман Данило Апостол. Авгсбург 1948. Ціна \$3.00.
56. Н. Кордиш: Рибальство Трипільської культури. Авгсбург 1949. Ціна \$0.30.
57. Slavistica IV: J. B. Rudnycky: Slavic and Baltic Universities in Exile. Вінніпег 1949. Ціна \$0.50.
58. Slavistica V: Я. Бирич: Сторінка з чесько-українських взаємин (Український Музей у Празі). Вінніпег 1949. Ціна \$0.50.
59. Slavistica VI, R. Smal-Stocky: The Origin of the Word "Rus' ". Winnipeg, 1949. Ціна \$0.50.
60. Л. Білецький: Дмитро Дорошенко. Вінніпег 1949. Ціна \$0.50.
61. Slavistica VII: В. Чапленко: Мова "Слова о Полку Ігореві". Вінніпег 1950. Ціна \$0.50.
62. Л. Білецький: Омелян Огоновський, Вінніпег 1950. Ціна \$0.60.
Праці від 1—23 і 26—31 вичерпані.

Дальші випуски в підготовці.

Ціни подані в канад. долярах.

Замовлення в Канаді й Америці слати на адресу:

**UVAN, P.O. Box 3597, Station B.,
Winnipeg, Man., Canada.**

SLAVISTICA

серія неперіодичних публікацій на теми з слов'янських мов, літератур, культури, етнографії, старовини, передісторії слов'ян тощо, з окремою увагою до проблематики слов'янського Сходу.

Головний редактор:

проф. д-р Ярослав Б. Рудницький

До с і в и й ш л и :

- SLAVISTICA I** — Завдання слов'янської філології й українська славістика, Авґсбург 1948.
- SLAVISTICA II** — В. Чапленко: Українізми в мові М. Гоголя, Авґсбург 1948.
- SLAVISTICA III** — Іван Сидорук: Проблема українсько-білоруської мовної межі, Авґсбург 1948.
- SLAVISTICA IV** — Ярослав Б. Рудницький: *Slavic and Baltic Universities in exile*, Winnipeg, 1949.
- SLAVISTICA V** — Я. Бирич: Сторінка з чесько-українських взаємин. (Український Музей у Празі), Вінніпег, 1949.
- SLAVISTICA VI** — R. Smal'-Stocky: *The Origin of the Word "Rus"*, Winnipeg, 1949.
- SLAVISTICA VII** — V. Chaplenko: *The Language of "Slovo c Polku Ihorevi"* (in Ukrainian language, with an English resume), Winnipeg, 1950.

Ціна одного випуску 50 канад. ц.

ДАЛЬШІ ВИПУСКИ В ПІДГОТОВІ

З а м о в л я т и :

U V A N

P. O. Box 3597, Station B, Winnipeg, Manitoba